REVISTA

orfeó català

MÈXIC

SEGONA ÈPOCA / NÚM. 44 / TARDOR DEL 2001

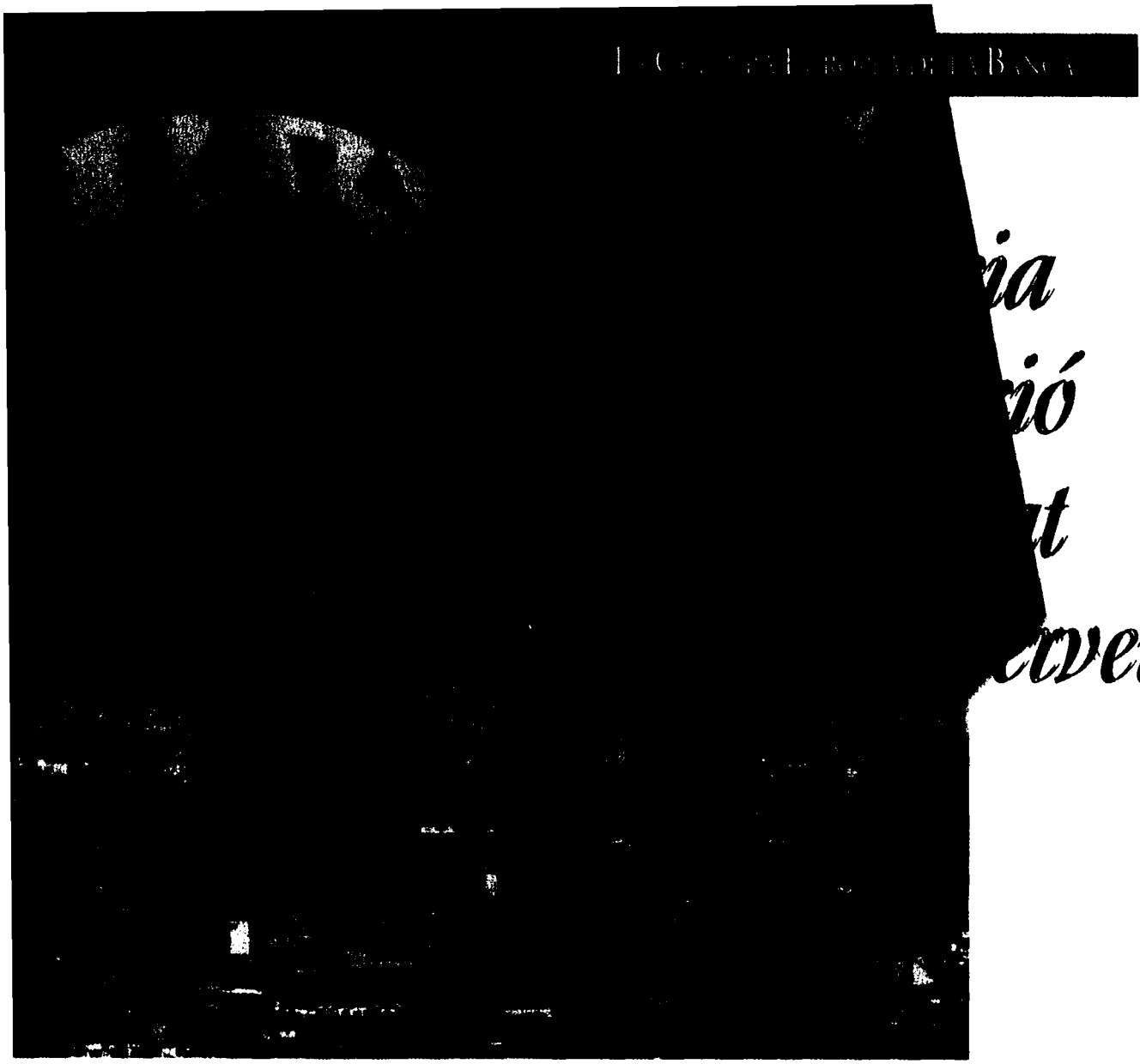

MULTIBANC MERCANTIL PROBURSA ES CONVERTEIX EN EL BANC BILBAO VIZCAYA

La cultura europea de la banca ha arribat a Mèxic. Perquè a partir d'ara, Multibanco Mercantil Probursa s'incorpora al Grup Financer espanyol B.B.V. un dels més grans a nivell internacional, i es converteix en el Banc Bilbao Vizcaya, per tal d' oferir a Mèxic la solidesa i els serveis de la millor Banca Mundial del Món: Banc Bilbao Vizcaya. Una nova cultura bancaria al vostre servei.

GRUP DE B.B.V.
- 150 ANYS D'EXPERIÈNCIA.
- PRESENT A 30 PAÏSOS.
- MÉS DE 3.500 OFICINES.
- 8 MILIONS DE CLIENTS.
- 95 MIL MILIONS DE DÒLARS EN DIPÒSITS.
- COTITZA A LES PRINCIPALS BORSES DEL MÓN.

BBV ★ ★ ★

[redacted]

★ BANCO BILBAO VIZCAYA

UNA NOVA CULTURA BANCARIA

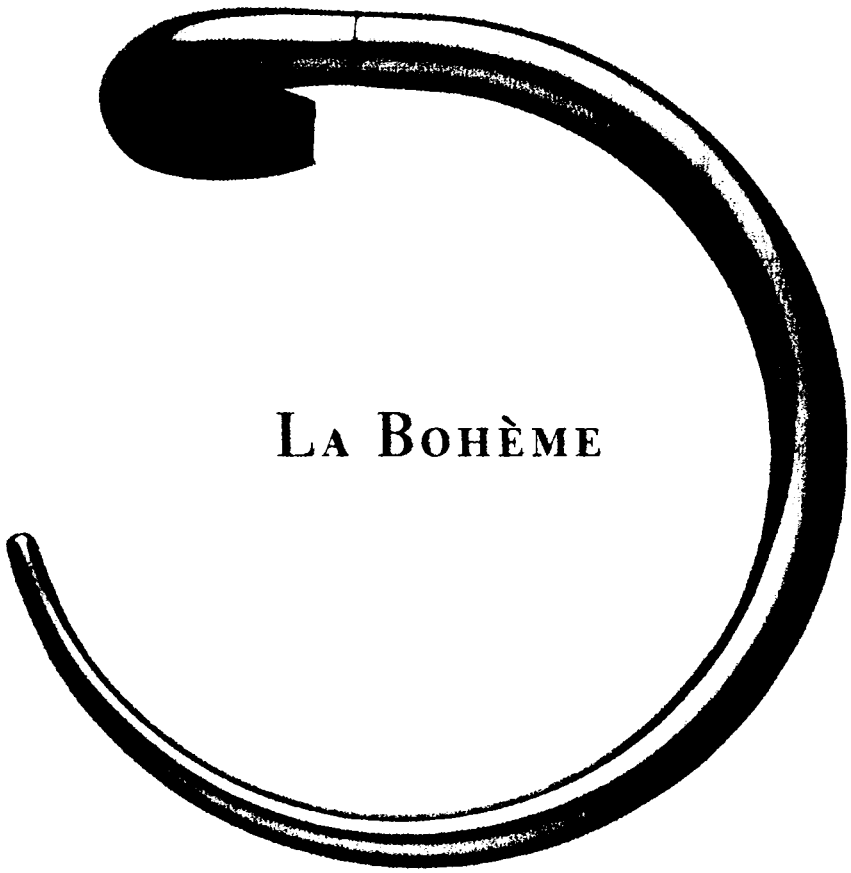

Bravo! Ópera es una línea de baño fuertemente caracterizada por la forma, que vive más que nunca por su belleza y su armonía: lo que prevalece no es la forma que se adapta a la función, sino exactamente lo contrario. En Pom d'Or hemos creado esta nueva línea completa de baño -53 productos- porque en los nuevos tiempos el baño ha dejado de ser ya una área únicamente fundamentada en la comodidad para dejar paso a un nuevo espacio en el que predominen la personalidad y el carácter propio de este nuevo milenio, un espacio caracterizado por un concepto estético y vital basado en la inspiración y la creatividad.

BATH LINE

OPERA

Collection

El espectáculo de la armonía

Pom d'Or México, S.A. de C.V.: 3ª Cerrada de Minas No. 141-A. Lomas de Becerra. México, D.F. 01280. Tels. 5598-6500, 5598-6875 Fax: 5563-4444.
pomdor@hotmail.com www.blancheristal.com

Generalitat de Catalunya

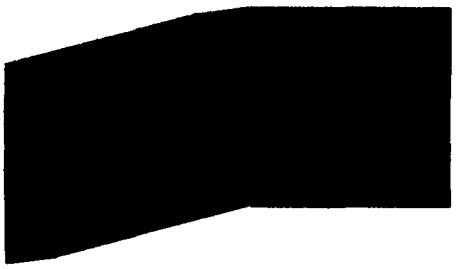

és demà

ENTRE TOTS, FEM ARA LA CATALUNYA DEL FUTUR

Si mires Catalunya amb els ulls posats en el demà veuràs un país capdavanter a Europa. Sense cap mena de fronteres. Un país on poder gaudir de tots els avenços en infraestructures i comunicacions. Com són l'arribada del tren d'alta velocitat o la fibra òptica. A Catalunya tenim nous reptes, importants projectes i molta feina feta. Però entre tots continuem treballant perquè el que fem ara faci que Catalunya demà sigui encara millor. Més acollidora i respectuosa amb la natura. Amb una cultura enfortida com a signe d'identitat d'un poble. Amb capacitat d'influència en l'àmbit europeu i mundial. Un país a la nostra mida i a la de les generacions futures. **Perquè, a Catalunya, ara és demà.**

ORQUESTRA NACIONAL DE CAMBRA D'ANDORRA

GERARD CLARET, *concertino-director*

Al final de 1992 el Govern d'Andorra decideix crear l'Orquestra Nacional de Cambra d'Andorra sota la direcció del violinista andorrà Gerard Claret, conegut arreu per la seva trajectòria com a solista i pedagog. L'Orquestra Nacional de Cambra d'Andorra depèn del Govern d'Andorra i rep el suport de la Fundació Crèdit Andorrà com a entitat patrocinadora.

L'ONCA es va presentar oficialment per primera vegada el març de 1993. Ha fet concerts a Espanya, França i Bèlgica, Itàlia i Portugal, assolint un lloc de prestigi dins del panorama musical d'Europa. Ha participat en els festivals d'Ordino, Vic, Pau Casals de Prada i del Vendrell, Schubertiada de Vilabertran, Otoño Musical de Sòria, Serenates de València, Mercat de Música Viva i en Cicles de Concerts del Palau de la Música Catalana de Barcelona, de l'Auditori de Galícia, de l'Auditori Nacional de Madrid, Auditori de Saragossa, Auditori "Felip Pedrell" de Tortosa, del Teatre-Auditori de Sant Cugat del Vallès, de l'Auditori Enric Granados de Lleida i l'Auditori de Barcelona. Ha actuat amb solistes de prestigi internacional com Narciso Yepes, Victòria dels Àngels, Lluís Claret, Marçal Cervera, Joan E. Lluna, Jean P. Rampal, Patrick Gallois, Joaquín Achúcarro, Maurice André, Josep Carreras i György Sebök. Col·labora regularment amb el Cor Nacional dels Petits Cantors d'Andorra i el Cor de Cambra del Palau de la Música Catalana. Ha estat dirigida per Lord Yehudi Menuhin en l'any del seu 80è aniversari.

Actualment manté una estreta col·laboració amb la prestigiosa discogràfica Nimbus Records, amb qui ha presentat una producció amb les obres dels compositors catalans, Toldrà, Montsalvatge i Casals. Aquest enregistrament ha estat guardonat amb el Premi del Jurat de la revista CD Compact, edició 1997, i ha recollit crítiques excel·lents de revistes internacionals especialitzades. Recentment ha enregistrat diversos CDs amb obres de Turina, Rodrigo, Manen i Lamote de Grignon, la música d'Albert Guinovart per "Terra Baixa", cançons brasileres amb la cantant de jazz Carme Canela, i cançons italianes amb Jaume Aragall. Ha enregistrat per a Televisió Espanyola (TVE), per a Televisió de Catalunya (TV3) i Andorra Televisió (ATV).

Andorra
EL PAÍS DELS PIRINEUS

oliver diseño
Centro Comercial Santa Fe
Local 417 nivel intermedio
Av. Vasco de Quiroga 3800
05109 México, D.F.
Tel. 257 1033 Fax 257 0589

oliver cocinas
Av. Insurgentes Sur 1760
Col. Florida
01030 México, D.F.
Tels. 661 0038, 662 4715
Fax 663 0207

oliver cocinas residenciales
Av. Prado Sur 160
Lomas de Chapultepec
11000 México, D.F.
Tels. 540 5880, 540 3267
Fax 540 5366

Desde 1962

oliver®
cocinas de buena planta

NOVETAT

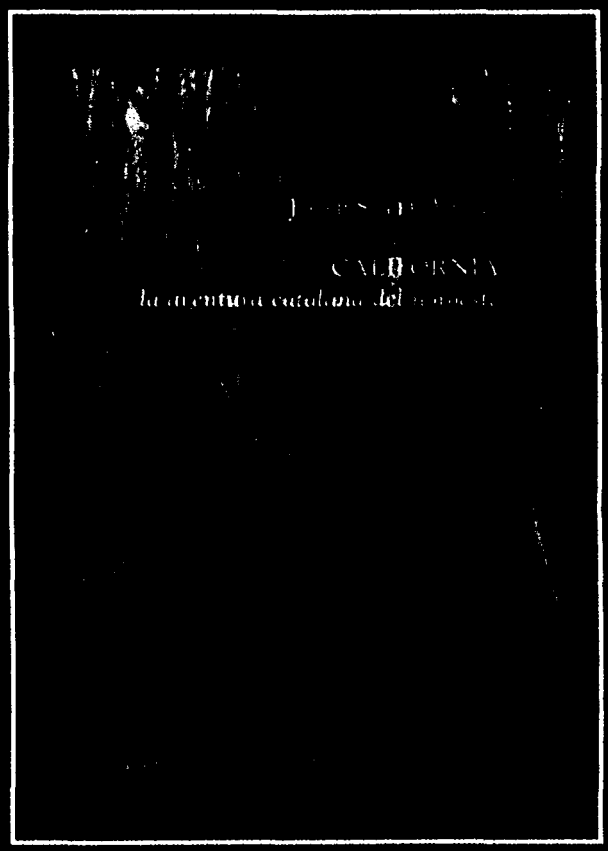

COL LECCIO "EL TULE"

libros del umbral, s.a de c.v.

Perquè
un dia
és
un dia...

Lousiana 16, colonia Nápoles,
frente al Poliforum Siqueiros,
entre Filadelfia y Montana
Tels.: 5687-4025, 5687-4123, 5523-0120

LETRAS LIBRES

LITERATURA,

HISTÒRIA,

PENSAMENT

TELÈFONS, SUBSCRIPCIONS I INFORMACIÓ: 55 54 88 10

ORFEÓ CATALÀ DE MÈXIC, A. C.

Fundat l'any 1906

CURSOS i ALTRES ACTES

Dilluns

- Curs de Conversació de 7:00 a 9:00 de la tarda. (NAXHELLI RUIZ I EVA CAPDEVILA)

Dimarts

- Curs de Lectura y Escriptura de 5:00 a 7:00 de la tarda. (LOLITA BOSCH)
- Curs Bàsic de Català de 5:00 a 9:00 de la tarda. (NAXHELLI RUIZ)
- Assaig de la Massa Coral a les 8 del vespre. (LUIS MERINO)

Dimecres

- Curs Avançat de Català de 5:00 a 9:00 de la tarda. (EVA CAPDEVILA)
- Esbart Dansaire Joves de 7:30 a 10:00 del vespre. (GUILLEM GALLY)
- 5 de setembre: *Presentació dels llibres publicats per el Colegio de Jalisco i els publicats per l'Orfeó Català de Mèxic*

Dijous

- Curs Llindar de Català de 5:00 a 9:00 de la tarda. (EVA CAPDEVILA)
- Assaig de la Massa Coral a les 8:00 del vespre. (LUIS MERINO)

Divendres

- Esbart Dansaire Joves de 7:30 a 10:00 del vespre. (GUILLEM GALLY)
- 22 de juny: *Revetlla de Sant Joan* a les 9:30 de la nit

Dissabtes

- Curs Bàsic de Català de 11:00 del matí a 3:00 de la ~~a. (NAXHELLI RUIZ)
- Curs Llindar de Català de 11:00 del matí a 3:00 de la tarda (EVA CAPDEVILA)

Diumenge

- 17 de juny a las 12:00 del matí: *Dia Universal de la Sardana*
- 9 de setembre: *Diada Nacional de Catalunya*

ORFEÓ CATALÀ DE MÈXIC, A. C. Marsella 45, col. Juárez. Tel. 5525 0925 • Fax 5207 5114
http://www.orfeocatala.com • e-mail: orfeo@prodigy.net.mx

REVISTA DE L'ORFEÓ CATALÀ DE MÈXIC

Director
Martí Soler i Vinyes

Consell Editorial:
Rosa Maria Duran i Gili
Manuel R. Gaya i Canalda
Anna Maria Palazon
Josep Ribera i Salvans
Pau Ruiz i Gusils
Josep Vidal i Aluja

Disseny i art:
Jaume Soler Frost

ORFEÓ CATALÀ DE MÈXIC, A.C.
CONSELL DIRECTIU ANY 2001
President
Xavier Torroja i Sabater
Vice-president
Carles Bohigas i Bosch
Secretari
Nèstor Calvet i Casanovas
Vice-secretari
Blanca Martínez i Fernàndez
Tresorer
Carme Falcó i Icart
Comptador
Josep Oliveres i Vidal
Rafael Vidal i Anglès
Vocals
Jaume Romagosa i Blanch
Bonaventura Codina i Alabau
Josep Manuel Guillemot i Casariego
Lluc Serra i Camats
Enric Escobedo i Icart

Administradora:
Marcela Zárate

Redacció i Administració:
Marsella 45, Colonia Juárez
06600 MÈXICO, D. F.
Telèfons: 5207 5114 / 5525 0925
Fax: 5207 9310

IMPRESO EN MÉXICO POR
Total Artes Gráficas, S.A. de C.V.

CONCURS "TIRANT LO BLANC"
Tiempo seco, per César Albarrán [9]

DES DE CATALUNYA
Fem memòria, per Carme Comas [12]

ASSAIG
La malaltia com un concepte i com una aflicció pròpia, per Vicente Guarner [15]

EXCURSIONISME
El Pedraforca. La màgica muntanya mítica de Catalunya, per Ramón Felipó i Oriol [18]

QUADERN D'APUNTS
Modernisme a Belles Arts, per Josep Ribera i Salvans [25]

TURISME
Els nou (9) Barris, per Rosamar Gómez i Moliné [29]

PER A LA GENT MENUDA
El corb i la serp, per Ramon Llull [33]

HISTÒRIA
Investigacions sobre els llibres i les dones a Catalunya als segles XIV al XVI, per Dominique de Courcelles [34]

ARQUITECTURA
La Universitat de Cervera. Projecte de conservació de l'edifici històric, per Francesc Torrens Gaya [40]

DE LA LLENGUA
Vocables indígenes americans. Sisena part, per Martí Soler-Vinyes [40]

PORTADA: Pere F. Miret, tinta sense títol [inconclusa], 1988.

Tiempo seco

CÉSAR ALBARRÁN

El gato lucha en el último momento de la caída, en el instante en que el cuerpo peludo está a punto de encontrarse fatídicamente con el suelo y los ojos felinos planean con desesperación el impacto. El gato da dos maromas, saca las garras, emite un breve maullido y cae parado en el piso de adoquín. Se mantiene inmóvil, estatua animal. Después corre, escapando.

Sentado en el borde de la ventana, cuatro pisos sobre el suelo, envuelto en una bocanada de tabaco y limpiándose los anteojos, Amado recuerda la última vez que vio a su gato, Unk, hace doce días.

Recién levantado, llamó a su gato a la habitación oscura, tapizada de libros y humo. Le sirvió pollo en un pequeño plato, único sobreviviente de una vajilla china, y lo llevó a su regazo. Lo acarició mientras leía, compartiendo letras y ronroneo con la pasividad de sus 94 años. Los bigotes del gato se restregaban amorosos en sus manos adornadas de arrugas, lunares y venas salientes. Veía ansioso la hora cada diez o quince minutos, primero en el antiguo reloj de péndulo y después comprobándola con su reloj de pulsera. Movidos por el ir y venir incesante de las parvadas, los árboles marcaban los segundos. Un olor a pera escapaba de una botella de licor, y un sol decaído calentaba las paredes.

Como cada primer lunes de mes, Amado arrojaría a Unk por la ventana a las diez en punto de la mañana.

Ese era uno de los pocos placeres que se daba, el único acento exótico en su vida. Encontraba una perversa fascinación en ver a su gato negro caer. La cara inocente de Unk en un momento, y los arañazos instintivos al siguiente. La mirada desconcertada, los pelos azabaches que quedaban suspendidos en el aire por una eternidad. La adrenalina que inundaba las venas de Amado viva y luminosa como una escuadra de peces. La flaca figura de Unk haciéndose cada vez más pequeña, precipitándose con lentitud al vacío.

Pero, más que nada, disfrutaba verse reflejado en el gato y su danza mortal.

Mi cuerpo se hace más chico también, me encorvo, me arrugo, la piel se extiende y el músculo se comprime, mi piel cuelga, cuelgo de mí mismo, soy un cadáver colgando de la tumba de mis huesos. Nací. Cogí. Me reproduje. Envejecí y sigo envejeciendo. Pero no he muerto. No ha venido el soplo bendito. Una mujer me dio a luz; el árbol de la muerte no me ha dado a oscuridad, no me ha ofrecido su cicuta. Mis órganos reman contra la corriente de mi voluntad: quiero morir. Quiero dar muerte: por eso arrojo a Unk, el morbo me hace sentir más humano, me hace saberme vivo, la sangre parlotea, mis ojos se abren ante la posibilidad de la muerte, soy un dios escupiendo veneno en una ciudad hermosa y fiel, intento destruir lo hermoso, pero los gatos siempre caen parados y tienen más de treinta vidas. El vivir más de la cuenta no es vida. Mi cuerpo se hace pequeño como el de Unk al caer, mi cuerpo se precipita al vacío de la rutina y los libros que no me satisfacen y la grasa y sal de lo que como para

*Primer premi del concurs "Tirant to Blanc" 2000 convocat per l'Orfeò Català de Mèxic.

morir y no muero, y los cigarros y las llamadas de los familiares que se reportan no para saber cómo estoy o para citarme en mi casa o en algún café, sino para saber si ya pueden entrar a recoger el cadáver y repartirse los candelabros y las cartas y los manuscritos y las ganancias de las reediciones y las reimpresiones y la redención de mi muerte: soy una cruz de desidia sobre ellos, cuando vienen a visitarme no lo hacen por mí, sino por ellos, para no sentirse culpables.

Disfrutaba el pensar, en el pequeño lapso de espacio de la caída, las diversas suertes que podría sufrir el felino: podría sacar una de sus vidas y caer en cuatro patas, podría romperse algunos huesos o podría quedar ahí, carmín y pavimento, con un hilo de sangre corriendo de su hocico y llegando hasta los ojos llorosos de su dueño, disolviéndose en las lágrimas. Porque, a pesar de esta práctica, Amado lo quería y en el momento del clavado se fundía con el gato en una hermandad infranqueable. Pero también envidiaba la agilidad de Unk, su juventud, la forma en que los músculos se flexionaban. En ocasiones el odio se acumulaba en la sangre, viscoso y negro, y corría por el antebrazo aumentando la violencia del lanzamiento.

Unk siempre se detenía por un momento al caer y después corría despavorido. Tardaba siempre una semana en regresar con los pelos desaliñados, dos o tres rasguños y un hambre tremenda. Amado lo recibía con caricias y comida que el gato aceptaba con un dejo de rencor en la mirada.

¿Esperará el gato la muerte?, el momento de caer es tan breve como lo ha sido mi vida y pueden haber tantas posibilidades como las que se me presentaron, ¿quién me diría, por ejemplo, que hubiese preferido morir a mis 70 años en ese accidente, con mil perros que me ladraran en el sepelio?, ¿quién hubiese predicho que ahora estaría aquí sentado, con tanta salud como arrepentimiento, viendo como le arranco más días inservibles a la vida?, dicen que los gatos tienen siete vidas, yo digo que tengo más, tengo tantas vidas como canas, mi cabeza guarda mil años de palabras, "no hemos ido a visitar al tatarabuelo Amado, ni siquiera una llamada en Navidad", si siquiera sirvieran de algo mis errores, las dos casas que erigí, los tres libros escritos, las generaciones, el jardín que cuidé por veinte años hasta que lo pudrió la lluvia, si de algo sirvieran, si alguien viniera a preguntarme de la vida en el siglo pasado, de mis amores y mis historias de mar, si el tataranieto nervioso por la noche de bodas me trajera una botella y entre trago y trago me pidiera consejos de cama, pero no, para todos me estoy pudriendo en vida, cuatro pisos sobre tierra, con mi pipa vieja y mi gabardina maltrecha, este departamento es mi ataúd, forrado de madera por fuera y de tapicería barata por dentro, si pudiese volar como Unk, y regresar rencoroso a la vida una semana después como si nada, a conformarme con las mismas sobras, a estirarme bajo el mismo rayo de sol, a bañarme con la misma lengua y a descargar mis ganas en el mismo regazo amoroso, si tan solo pudiera... Algo me une a Unk, y ese algo es la vacilación entre la vida y la muerte, la duda constante, él morirá con mi muerte, o yo moriré con la suya.

Amado se encuentra en el borde de la ventana y la pipa de marfil sube y baja de su boca a la cornisa. Así pasa la mañana entera, repasando el momento de la caída con todos sus detalles, algo que pudiera ser diferente a las otras veinticuatro veces que ha arrojado a Unk por la ventana. Pero no encuentra nada: el gato giró, cayó, se detuvo y miró desconcertado al cielo. Después escapó, como siempre.

Han transcurrido doce noches y Unk no regresa.

Su ausencia ronda la habitación: cualquier ruido se convierte en el maullido hambriento del retorno, los pasos de una mujer y su hija, en el tercer piso, se transforman en el andar sigiloso del gato, todas las sombras son las de él. El duermevela es vapor negro con la imagen de Unk atropellado por un auto, perseguido por un perro, sangrante después de una pelea por poseer el celo de una gata.

El viejo está acostumbrado a esperar. Ha aguardado a la muerte por años sentado ahí, recibiendo cartas o llamadas telefónicas avisándole que falleció tal o cual amigo, este o el otro familiar. Nadie es más viejo que él: su hijo Anselmo acaba de morir víctima de un paro cardiaco, velado por hijos, nietos y bisnietos, a los setenta y cuatro años. Igualmente han fallecido su primera y segunda esposas. Sus amigos de la infancia, de la juventud, del placer, del trabajo, de la vejez.

Casi no sale a la calle. Pide la despensa por teléfono. El sol que entra por la ventana es suficiente para él. En ocasiones sale a tomar café con algún amigo. *No sé si los volveré a ver, todos mueren, los amigos que me quedan son diez o quince años menores que yo y ya son ancianos, todos mueren, un día están tomando café conmigo y al siguiente están siendo velados y al siguiente son cubiertos por cubetas de cemento y al siguiente su cuerpo se comienza a descomponer bajo la tierra a tres metros de dis-*

tancia de las flores que les dejaron en el entierro y que se marchitan también. Sabe que afuera el mundo cambia, y le aterra el salir a un planeta que gira más rápido, donde la gente le es distante, donde los niños sonríen de una manera diferente; un mundo que no le debería haber tocado vivir, que le es ajeno y lo rechaza despiadado con los saludos sin respuesta, el vértigo de los automóviles, los ojos que se extrañan al ver a un anciano de tal edad caminando con sombrero y bastón. Detesta la ciudad que, según él, se ha marchitado y podrido hacia dentro de sí misma, como un fruto, pudriendo también a los que la habitan y aman.

Amado espera y con el regazo helado se sirve un poco de licor, tratando de leer. El ansia enciende al licor y ambos arden en su estómago, trepan por la garganta y hasta los ojos como una plaga sedienta; las letras se confunden y pierden el sentido. El mundo con sus mares, párrafos y desiertos se reduce al andar ausente de un gato.

La preocupación lo incorpora y lo hace llamar. Unk, Unk, Unk.

Repite el nombre, primero en susurros y después en gritos, por todo el departamento. En ocasiones Unk se esconde en la alacena o algún buró y sale veloz al escuchar la puerta del refrigerador o comida caer sobre su plato. Amado sabe que Unk regresa por comida y le da compañía a cambio, permite que el viejo escritor lo moje con sus lágrimas y, con dos o tres copas encima, lea antiguos cuentos y borradores. Pero esta vez el anzuelo no sirve.

Amado se agacha y camina en cuatro patas. Gatea sobre el piso de madera buscando entre pilas de libros y periódicos, detrás del refrigerador, entre los zapatos. En la cocina se llena las manos de un polvo amarillento, orines secos de gato. Amado espejo de Unk, animal de cuatro patas siguiendo los rastros de orina, revisando su consistencia para ver si es fresca o vieja. Amado comprende que así se seca el tiempo: oxidado y fétido como orines de gato. Comienza la danza del territorio, de las casualidades de guerra, el apareo de un viejo y su soledad.

¿Quién es el dueño de quién? Gateo buscándolo, me arrodillo ante él y sus orines, Unk no murió en la caída, es mi único compañero, el primer lunes de mes a las diez de la mañana lo humillo, traiciono su amor, ¿dependencia?, juego a la muerte como juega el marido borracho que golpea a su mujer y después se hinca, apoya la cabeza en el regazo de lágrimas e implora perdón, como lo hace el niño que apunta con su resortera a una lagartija de luna o a un pájaro de sol, como lo hace la ciudad derrumbando muros y derramando sangre hacia dentro de sí misma.

Amado grita desde la ventana. En la banqueta, una pareja que camina tomada de la mano mira hacia arriba y sigue su camino. Frente al edificio hay un parque en ruinas, con un pastizal de medio metro de altura y rodeado de paredes pintarrajeadas. La maleza es movida por el viento y Amado cree ver un bulto peludo escondido. Toma su abrigo empolvado y azota la puerta al salir.

El gato nace de un bote de basura del otro lado de la acera. Está sentado y mira directamente a los ojos de su dueño. Lame su pata derecha para lavarse el hocico. Amado, paralizado por un instante, siente la pesadez del licor subir a sus ojos y llenarlos de lágrimas. La mascota permanece inmutable. Unk no acudirá a él.

El viejo llama rogando y corre. Una camioneta toca el claxon con furia. Un par de niños presencian la escena y mueven la cabeza. Pinche viejo ridículo, dice uno entre dientes. Unk ya no está ahí cuando llega al parque. Un maullido le avisa que está a unos diez metros de distancia.

Unk se da la media vuelta con desdén, como una amante humillada. Amado baja la cabeza.

Pasan quince días y Amado, después de varios años, es tocado por la mano blanca y terrible de la soledad.

Me pregunto si Unk me arrojaría de ser posible, si encontraría placer en verme caer y darse cuenta que no caigo en cuatro patas, que mi cuerpo yace triturado. Quizás bajaría a restregar su cola contra mi cráneo roto, tratando de recuperarme como lo recupero yo con comida. Nadie me puede abandonar, nadie debe abandonarme. El mundo es plano y termina en donde mi amado Unk dio la media vuelta y se fue. No todos los amantes regresan.

Es el primer lunes de mes, son las diez de la mañana. El ritual comienza. Amado se sienta a leer poemas con un bulto de abandono en los muslos, moviendo con los dedos unos largos bigotes invisibles. Se inclina sobre el marco de la ventana y un chorro de vómito escapa del borde de su boca. Cierra los ojos. Coloca sus rodillas sobre la cornisa. El mundo sopla, con un viento frío se despide de él. Abajo, más allá del piso de adoquín, comienza el fin del mundo. *

Fem memòria

CARME COMAS

Incloem aquest article que ens ha estat enviat desde Barcelona perquè considerem interessant per a tots nosaltres els fets que narra. LA REDACCIÓ.

El barri de Sant Gervasi, el meu barri. El carrer Bertran on vaig néixer, i el Putget on els meus avis s'hi van fer una torre, és el meu món.

Per salvar de l'oblit aquest barri, l'estimada amiga Elvira Farreras ha escrit un llibre deliciós, segons paraules d'en Joan Perucho en el pròleg del llibre. Recomanaria al qui llegeixi els meus records que el fullegi. Jo vaig néixer a Sant Gervasi, hi vaig créixer, hi vaig viure la infantesa, l'adolescència, i m'hi vaig casar. I encara continuo vivint-hi.

No es tracta d'escriure les meves memòries que no són gens importants. Però al proposar-me escriure curtes històries de la meva ciutat, Barcelona, m'hi he sentit obligada.

Juliol de l'any 1936. Quan va esclatar la guerra, jo tenia nou anys i dos mesos i de moment no em va afectar gaire. El cap m'anava tot ple d'una cosa més important: havia descobert l'obra de Folch i Torres i això volia dir històries romàntiques d'adolescents o bé divertides aventures com les d'en Pere Fi o les de Marcel de Fortià. Així fou com la revolta, com en deien aleshores, ni la contrarevolta no em posaven cap pedra al fetge. A les acaballes de l'estiu, sí vaig notar que al meu món li havien fet una cara nova. No em semblava gens horrible i això que sentia parlar de sang i de foc. S'olorava la por en el meu entorn, era l'aroma d'aquell estiu. Però a mi em semblava una bona flaire. Era la por dels grans. Sortia de la porta infantil i tenia la sort que el món se'm feia gairebé del tot fàcil. Com més por tenien els grans més lliure em sentia jo. El bo del cas era que les vacances s'havien allargat. A la majoria dels col·legis de monges o capellans els havien calat foc, i les altres escoles encara no s'havien organitzat.

Nosaltres, la colla del barri, compartíem jocs i gestes heroiques. Ajudàvem als nostres pares fent cues per adquirir queviures: pa, patates o carn. Ens "colàvem" i ens tornàvem a posar a la cua i aconseguíem vàries racions extres.

No sé com, una tarda que ens havíem esmunyit tots de casa, vam decidir que aniríem a la Font del Racó, situada al peu del Tibidabo; era un lloc ideal per jugar a fet i amagat. Eren més nois que noies però tots anàvem a l'una, carrer Balmes amunt. De sobte començaren a passar camions plens de milicians armats de carrabines, cridaners, renegaires i amb les barbes mal afaitades. Un dels camions parà arran nostre tot dient-nos:

—Ep, canalla, que voleu pujar? Au va, anem a cremar l'església de la Bonanova!

Això havia succeït sempre a la història de Catalunya, que les multituds incendiaven esglésies, convents i palauets de gent poderosa; apilaven mobles i objectes de valor al mig del carrer i en feien una foguera. Les forces de l'ordre es veien impossibilitades d'aturar les masses populars en la seva follia. L'aixecament dels militars havia donat lloc a aquell desordre laberíntic, la solució del qual no es trobava.

Dos o tres de la colla es varen enfilar al camió. La resta, aturats, no ens moguérem d'on érem. De sobte em vaig fixar en un vehicle que havia alentit a causa de l'aturada del camió; era un d'aquells cotxes de

lloguer per anar a cerimònies. Tot d'una s'obrí una porta i es tirà un home intentant fugir, tot cridant:

—Em volen matar! em volen matar!

Als dos costats del vehicle hi anaven drets a l'estrep un parell de milicians; un d'ells es tragué la pistola del cint i descarregà cinc trets al fugitiu que havia aconseguit arribar a un portal a pocs metres més enllà d'on nosaltres, esglaiats, contemplàvem l'escena. El pobre home caigué fulminat en un bassal de sang. El cap esberlat, el cervell esclafat en el portal de ferro. El cotxe accelerà i desaparegué entre la corrua de vehicles que anaven desfilant.

Aquest terrabastall, com fàcilment es comprendrà, sembrà el pànic entre els elements del nostre grup que es dispersaren amb corredisses.

Amb els peus arrelats quedàrem només una veïna i jo. Instintivament volia apropar-me a l'home per ajudar-lo però la veïna, esgarrifada, m'estirà pel braç i vàrem córrer cap a casa. Fou en aquestes circumstàncies que em vaig fer gran de cop.

En els darrers dies d'octubre del 1937 el senyor Indalecio Prieto era ministre de Defensa i va decidir instal·lar-se a Barcelona, ell, i tot l'Estat Major. Recordo haver vist una caravana de camions i de cotxes desfilant per la muntanyola poblada d'arbres del Putget, situada a la part alta de l'avinguda República Argentina, a Vallcarca. El que més em va cridar l'atenció fou una mena de tancs amb uns canons molt llargs; eren les bateries antiaèries, que van instal·lar al cim de la muntanya. A cada una de les seccions de l'Estat Major se'ls va adjudicar una casa o torre independent. La torre que va escollir el senyor ministre va ser la de Bertran i Musitu.

Estava voltada per un jardí esplèndid que agafava gairebé tot el costat oest del Turó del Putget. A més del camí principal que portava a l'entrada hi havien una colla de caminets vorejats de flors i plantes, que portaven des de la torre als raconets més bonics i a un llac artificial voltat de pebrers i palmeres. El lloc era tan frondós que la gent del barri l'anomenava "El Bosc Bertran". Aquest paratge feia partió amb la nostra casa. Un mur de pedra d'un metre i mig d'alçada ens separava, i al llarg del mur hi feien guàrdia els milicians. Al començament de la revolta la torre fou requisada pel P.O.U.M. i habilitada per ser la seu d'aquell partit.

La nostra casa, que havia estat una torre pairal, era ara dividida en pisos i baixos independents i també estava envoltada de bosc i jardí on ens reuníem tota la mainada dels veïns junt amb altres del barri.

Moltes vegades els milicians conversaven amb nosaltres. Ens feien preguntes sobre els nostres pares i indagaven si teníem forasters. Es feien els simpàtics i fins i tot ens deixaven l'arma que duien, per jugar. Quan érem molta colla jugàvem a la guerra dels italians i els abissinis, la guerra que havia precedit a la nostra. En aquest joc jo era la reina dels abissinis i la missió dels italians era segrestar-me.

El març del 1938, dies catastròfics de bombardeigs. El dia 18 vàries cases del nostre barri van ser afectades; cinc pisos d'aquestes cases foren aterrats, amb els conseqüents morts i ferits, entre ells una amiga meva que tenia vuit anys.

Tot el barri sabíem que el senyor Josep Bertran i Musitu lluitava en el bàndol contrari però, fins que no he llegit el llibre d'Elvira Farreras no m'he assabentat que el senyor Bertran i Musitu fou cap de l'espionatge del general Franco. Un dia, acabada la guerra i parlant d'aquell bombardeig, va dir-li a l'Elvira que havia estat ell qui havia aconsellat aquell atac aeri. "Volia matar dos pardals d'un tret: sabia que aquella nit dormia a la meva casa de Sant Gervasi el ministre de la República i així, destruint la meva casa feia desaparèixer un enemic meu i de la meva causa, i al mateix temps la meva vivenda quedava purificada de l'ocupació roja." Ella amb molta sorna li va donar les gràcies i el va felicitar puix que a la seva casa no li va passar res i en canvi les del voltant van quedar devastades. El senyor Bertran una mica fumut li va respondre: "Són coses de la guerra... ja se sap."

Els meus pares estaven atemorits. Els primers bombardeigs havien estat a la zona portuària i l'estació de França. Des del mar els obusos xiulaven de valent; un vaixell els escopia amb ganes. Va ésser una sorpresa tanmateix i no hi va haver temps per donar l'alarma; era de nit i recordo que vam sentir un xiulet gegant i després una gran explosió. Estàvem escoltant les notícies de la ràdio i el locutor va quedar-se mut de cop; quan va reaccionar va dir a batzegades: "Ciutadans ja els tenim aquí, serenitat i calma!" i es va interrompre la transmissió.

Als que vivíem sota la muntanya del Putget els bombardeigs navals no ens van afectar. Però aquella nit del 18 de març del 1938, els avions franquistes que volien encertar la finca on dormia el Ministre de Defensa bombardejaven el barri i una de les

bombes caigué a prop de casa nostra i matà vuit persones. Tota la família érem a casa i ens en vam sortir amb un ensurt fenomenal i petites ferides produïdes pels vidres que es van trencar amb la força d'expansió de la bomba.

Aquesta experiència va desencadenar l'actitud del meu pare, que va decidir traslladar-nos a la mare i a mi fora de la ciutat. Va llogar una habitació en un mas a la muntanya i ens vam incorporar a la família d'aquella casa. Una nova aventura per mi, molt emocionant i enriquidora, però s'acabaren els meus afers bèl·lics del Putget.

En acabar les hostilitats i tornar a Barcelona, la ciutat estava enrunada i famèlica. Tothom tenia dificultats per seguir tirant i els meus jocs d'infant s'havien acabat per sempre. Les pèrdues són suportables amb tal que t'adonis que posseeixes llibertat i energia per a començar qualsevol dia alguna cosa nova.

Tinc tanta por de morir... Però amb això no evito la meva mort sinó que entrebanco la meva vida. Ara, asseguda en un banc del parc del Putget, contemplo Barcelona als meus peus. Tinc un llibre obert que no llegeixo. La visió de tot plegat em té en els records de quan era nena que, impulsivament i per darrer cop, fica el dit en el pot de la mel, abans que el desin fora del seu abast. Jo volia encara una vegada tastar la seva dolçor, però aquesta llaminadura té ara, en el mil nou-cents noranta-nou, un regust amargós.

El parc del Putget s'enfila per la muntanya fent puntetes damunt la ciutat, frondós, amb molta varietat de plantes, convivint-hi diverses famílies d'arbres gegants.

És la primera hora de la tarda i gairebé no hi ha ningú. Les fulles daurades dels arbres, les que despreses fan catifa, cobreixen tots els camins. La llum del sol i el cel tan blau en contrast amb els grisos difuminats de la ciutat que se m'ofereix plena de misteri... creant al meu recer un món que en res no s'assembla als meus records d'aquells anys de paüra. I si els colors, els perfums del parc i la qualitat transparent de l'aire em recorden les meves trifulgues de temps enrera, és perquè el record del seu avatar em reviu un passat mort que havia gairebé oblidat.

Com aquells nois que fa una estona han estat aquí. No en sabien res de la història del parc. L'home gran que els acompanyava prou s'esforçava per fer-los entendre que aquell turó havia estat el protagonista de batalles contra l'aviació franquista, alemanya deia, doncs segons ell, tant pels alemanys com pels italians els serví d'assaig per la guerra que vingué després. Quan explicava que en aquell turó hi havien hagut bateries antiaèries i que eren la principal defensa de la ciutat, a mi em va venir a la memòria quan al meu pare sortia al terrat de casa nostra per contemplar el duel entre atacants i defensors. Amb un coixí al cap fent-li de barret i visera protectora, que jo mai no vaig entendre de què el podia protegir! Però ell n'estava convençut i es passejava pel terrat amb el coixí i uns binocles, contant els avions feixistes, per poder gaudir si un dels artificiers aconseguia batre'n algun. Sense adonar-se del perill que corria que els soldats de guàrdia el prenguessin per un espia i el crivellessin a trets!

No sé si el senyor Bertràn i Musitu va tenir mai remordiments per allò de "és la guerra, ja se sap", però el cas és que va cedir part de la muntanya del Putget al públic perquè l'Ajuntament en fes un parc. I ara en puc gaudir passant unes hores tranquil·les i evocadores al meu barri.

El sol
de les llums de ponent
la nit dibuixa el perfil
místic de la ciutat
allà on comença el mar.

El cant dels ocells i l'aigua
hi ressonen més vius
amb l'esclat dels colors;
ventall groguenc de les mimoses,
roselles, lilàs i verdors.

Cap el tard, en el parc
hom troba el repòs
necessari i també
els versos de pau
que manquen al món. *

ASSAIG

La malaltia com un concepte i com una aflicció pròpia

VICENTE GUARNER

La història de la medicina pot definir-se com la lluita de l'home, al llarg del temps, per vèncer la malaltia, o preveure-la, i allargar l'esperança de vida. El saber del metge se centra essencialment en el coneixement del sofriment com una entitat. Tanmateix, i encara que sembli mentida, hi ha un abisme entre el que se sap d'una malaltia —malgrat que el metge en tingui coneixements profunds— i patir-la un mateix. I és que, parlant cognoscitivament, resulta completament diferent estudiar la malaltia com un fet aliè que haver-la d'aguantar en el propi cos. És per això que Laín Entralgo, en el seu llibre "*Cuerpo y Alma*"[1], diu que "no es mi cuerpo y yo, sino mi cuerpo yo". Jo sóc el meu cos i el que ell pateix jo ho sofreixo. La veu del poble, que sempre és molt sàvia, ho diu molt clarament: "*lo sufrí en carne propia*".

Els metges ens passem la vida estudiant la malaltia com una entitat, com un concepte. De vegades som grans experts i en coneixem fins els més petits detalls, tant que fins la podem reconèixer i àdhuc diagnosticar per telèfon i per correu electrònic. Però quan és el metge el que pateix el mal, descobreix sovint i mercès a la seva capacitat d'observació, nous matisos que abans no coneixia perquè mai no havien estat enregistrats ni descrits en els llibres. És per això que molts clínics que han arribat a sofrir una determinada malaltia han estat, a través de la història, els qui han contribuït amb les millors descripcions per conèixer-la més bé. Tal és el cas, en el segle XVII, de Thomas Sydenham amb la seva esplèndida explicació del que en diem "gota" i, en el segle XIX, de Armand Trousseau quan va descobrir en ell mateix que un malalt de càncer pateix de flebitis. Hi ha molts més exemples que seria massa llarg enumerar.

La malaltia ha acompanyat sempre a l'home, des que per primera vegada va posar el peu sobre la Terra. Més encara, la malaltia va precedir l'home, com s'ha demostrat estudiant els esquelets dels dinosaures. La paleopatologia, o sigui l'estudi de les malalties des de temps ancestrals, es basa en les empremtes ben marcades que van deixar els homes primitius. El *pitecantropus erectus*, que es va descobrir a Java en la segona meitat del segle XIX, és un bon exemple d'aquesta asseveració puix patia exostosis[2], que és el creixement d'un segment del fèmur, en un dels malucs.

Per a l'home de les cavernes, la malaltia era quelcom que no tenia cabuda en la seva vida quotidiana. L'activitat diària, la feina normal, era llevar-se de bon matí i sortir a cercar els aliments, anar de cacera, menjar i tenir relacions sexuals. Quan aquell ésser primitiu patia un mal, no feia res de tot això i, sentint-se indefens, es refugiava al fons de la cova. És per això que, precisament en el fons de les coves és on s'han trobat la major part de les restes humanes. El mateix costum tenen tots els animals quan

[1] Pedro Laín Entralgo, *Cuerpo y Alma*, Espasa-Universal, 1991.

[2] R. Mayor, *History of Medicine*, Thomas, 1960.

es posen malalts, que s'amaguen perquè se senten en condicions d'inferioritat i procuren isolar-se dels demés.

A la prehistòria la malaltia no es considerava una cosa natural i tractaven de guarir-la per procediments sobrenaturals. Aquest fou l'origen dels bruixots i embruixadors, que tenien poders esotèrics i misteriosos.

Quan van aparèixer les primeres civilitzacions, els patiments anaven lligats amb la religió i el concepte comú era que qualsevol mal es devia a un càstig diví. És per això que els metges de les cultures mesopotàmiques i egípcies eren, gairebé sempre, sacerdots de les religions respectives.

Les dues consideracions anteriors sobre la idea de les malalties, es troben encara molt escampades avui en dia. Hi ha bruixots per tot arreu, i no només a les serralades de Oaxaca i Puebla. També en els països més industrialitzats, com ara França[3] per exemple, trobarem una nombrosa població de curanderos que posen en pràctica medicines paral.leles. Encara avui, quan patim una malaltia greu, ens preguntem: "què haurem fet per merèixer-la? per què ens ha agafat la leucèmia a nosaltres i no al veí, que és un depravat i un fill de sa mare?" La sífilis fins a començament de segle i la sida avui en dia, han estat dos exemples representatius del que es considera l'efecte de l'acció divina davant del mal comportament dels humans al cometre un pecat.

Els metges estudiem els patiments, primer com un fet abstracte i després projectat sobre la persona, però la nostra relació amb la malaltia és una mica llunyana. El mal de l'altre ens afecta però sempre és aliè i allunyat de nosaltres. És quelcom que passa a algú que tenim al davant però que a nosaltres no ens pot afectar. El meu pacient té una perforació intestinal que és una cosa molt greu, em preocupo per ell i poso en joc tots els meus coneixements per tal que surti endavant. Tanmateix, en cap moment em passa pel magí que a mi mateix pugui arribar a afligir-me un mal d'aquesta mena.

Fa un parell de mesos era jo a l'estranger i vaig emmalaltir. Va caldre que m'operessin i àdhuc que em tinguessin quaranta-vuit hores a teràpia intensiva, i cinc dies més en una teràpia intermèdia. Vaig necessitar una operació quirúrgica de les que donen molta feina, que jo mateix he practicat mantes vegades.

Un dels primers fets de què vaig poder adonar-me al començar la recuperació és que, per al pacient, el desenvolupament tecnològic de la medicina actual no resulta una eina suficient per a guarir-lo. Us en donaré un exemple: cada habitació de l'hospital on jo era té una computadora en la que els metges i les infermeres registren, amb absoluta precisió, totes les dades del pacient, com ara pèrdues de fluids, quantitat de líquids que se li donen, el dolor, les respiracions, els batecs del cor i fins les radiografies. És a dir, es tracta d'un informe completíssim de l'estat del malalt. Els facultatius residents i interns em venien a visitar cada dia a les set del matí, s'asseien davant la computadora, revisaven les dades i hi afegien les seves notes i les seves prescripcions. Després se'n anaven sense ni dir-me bon dia. La meva persona, corporalment, no existia per a ells. Jo era un simple objecte dipositat al llit, sense cap relació amb el patiment ni amb la convalescència postoperatòria. La malaltia era a la computadora i el meu ésser com a individu era quelcom abstracte. Un dia se'm va acudir preguntar-los-hi, "Què us sembla el meu pulmó de la dreta, nois?" "Molt bé doctor Guarner —em contestaren— perfectament ventilat i ple d'aire." "I com sabeu que està ben ventilat si en tres dies no m'heu posat ni una sola vegada l'estetoscopi a sobre?". He de confessar, com a pacient, que això em va fer pensar molt sobre la medicina del demà, que serà un reflex fidel d'aquesta experiència i que em va fer caure en una profunda tristor. Em vaig sentir un objecte i no un malalt. Ningú no sabia el que jo sentia, ni quines eren les meves necessitats, ni si patia o no, perquè ningú no em preguntava sobre mi mateix. Segons els doctors, tot el que els calia saber ho trobaven a la computadora. He d'aclarir que el nosocomi on em trobava —amb el que he estat lligat de fa temps per raons acadèmiques— és un dels que tenen més prestigi de la ciutat de Nova York: l'Hospital Escola de la Universitat de Cornell.

Per a controlar el dolor dels pacients aquesta institució disposa de personal especialitzat, però per més que vaig insistir en què l'analgèsic que em donaven no parava el meu dolor i només em produïa nàusea, no em van fer cap cas fins al cap de tres dies. El dolor és quelcom subjectiu que només sent el malalt i que les persones que l'envolten no poden valo-

[3] Hans-Georg Gadamer, *Philosophie de la Santé*, Grasset-Mollat, 1993.

rar, però tenen l'obligació de respectar-lo com un símptoma i atenuar-lo fins on sigui possible.

La medicina moderna és molt i molt cara. S'ha convertit en una gran indústria o, millor dit, en moltes indústries. Els hospitals com a empreses lucratives, la indústria farmacèutica com un enorme negoci, el magne comerç dels instruments quirúrgics i, finalment, les assegurances per les despeses de malalties, que tenen un valor molt alt, paguen indignament al metge i resulten transaccions molt avantatjoses per a les companyies d'assegurances. Tot això provocarà, i ja s'està aconseguint, que la medicina privada resulti inabastable per a l'home de classe mitjana en el nostre país.

Aquesta experiència, en la meva pròpia persona, m'ha portat a reflexionar i a posar-me la interrogant: què esdevindrà la medicina del demà? Avui aquesta ciència porta el camí d'un enorme desenvolupament tecnològic que en els pròxims quinze anys resultarà no sols sorprenent sinó àdhuc inversemblant per a molts dels qui en aquell moment habitin la biosfera d'aquest planeta Terra. La tecnologia farà la medicina més cara, més precisa, però jo dubto que la faci perfecta. L'ésser humà no és una màquina —tal com ho creia La Mettrie a la primera meitat del segle XVIII— i, per molt que progressi la tecnologia i encara que controlem les intervencions quirúrgiques amb robots, l'home malalt sempre necessitarà algú que el saludi amb el bon dia, li doni explicacions del seu cas, s'assegui a la vora del llit i li posi la mà a l'espatlla. Si això es perd, permeteu-me que dubti de la perfecció de la ciència mèdica. *

El Pedraforca

La màgica muntanya mítica de Catalunya

RAMON FELIPÓ I ORIOL*

Molts països, com Catalunya, tenen algunes muntanyes que esdevenen símbols. A casa nostra, per a mi, les més emblemàtiques són Montserrat (símbol de país i religiositat i lloada per Mn. Jacint Verdaguer, Josep Maria de Segarra i una llarga llista de poetes catalans), el Canigó (d'unitat de les dues Catalunyes, cantada per Mn. Jacint Verdaguer), el Pedraforca (la muntanya de llegenda i de l'escalada), i potser també el Montseny, cantat per Guerau de Liost.

El Pedraforca, majestuós, s'alça isolat enmig de valls i muntanyes, si es contempla des del cantó de Saldes. La seva imatge és impressionant. Als pobles del voltant sovint s'havien explicat llegendes de bruixes d'aquesta muntanya. Alguns dels fets relacionats amb la bruixeria prou podria ser que fossin certs. Amb la "renaixença" i la redescoberta de la identitat pròpia del país, es va començar a fer ascensions d'una forma sistemàtica a tots els pics de Catalunya. Els pares de l'excursionisme català, Artur Osona, Cèsar August Torras, Josep Maria Guilera i Lluís Estasén, pujaren al Pedraforca i ho explicaren en els seus articles o llibres. Després vindrà el moviment per a la conservació de la natura i la defensa de la terra, les campanyes per a preservar el massís del Pedraforca com a patrimoni natural, la problemàtica de les explotacions del boscos als anys 20, i més recentment, la de les mines a cel obert.

* Advocat i estudiós de la bibliografia sobre el Berguedà.

Mossèn Jacint Verdaguer en parla però poc. En passar pel darrere en una de les seves excursions, no veié probablement la majestuositat de l'enforcadura i potser per això no li dedica cap poema com a d'altres indrets del Pirineu català. Picasso, en la seva estada a Gósol l'any 1906, el veia, però des de la banda de Gósol, mancat de la seva espectacularitat. De Soto, el pintor baganès, en féu nombroses pintures, i és un dels objectius de molts fotògrafs. El Pedraforca ha esdevingut símbol de Catalunya, és portada de desenes de llibres de tot tipus, un centre excursionista de Barcelona porta el seu nom, és a l'escut del Consell Comarcal del Berguedà... El Pedraforca, com el Pi de les Tres Branques, Queralt o la Patum, és símbol identitari de la comunitat que l'envolta.

MUNTANYA MÀGICA, LES BRUIXES I EL SANTUARI DE LA MARE DE DÉU DE GRESOLET

De sempre, el Pedraforca ha estat una muntanya màgica. Es diu que les bruixes la feien servir de lloc per a reunions, especialment les nits de Sant Joan i per Cap d'Any (els solsticis d'hivern i d'estiu), i així es troba a les llegendes populars recollides per diversos autors. Joan Amades, al seu Costumari, diu que al cim del Pedraforca es reunien totes les bruixes del Berguedà, Cadí, de les Fonts del Llobregat i les ceretanes.

En Lluís Orriols, a *Les Bruixes Segrestades*, no explica cap llegenda, sinó un procés judicial del se-

Vista aèria de l'Alt Berguedà (amb el Pedraforca en primer terme).

gle XVII contra Jacoba Ricarda, de malnom la Pellisona, esposa de Jaume Ricart, pagès de "*Santa Maria dels Pens*" del Bisbat de Vic, la qual va declarar que el dimoni li digué que anés al Pedraforca tot lliurant-li poc després un pot d'ungüents, perquè s'untés despullada; i dient el malefici "*Dejus fulla, Dejus fulla! Jom don al dimoni*" ("per damunt fulla, per damunt fulla! Jo em dono al dimoni") sortí per la xemeneia de casa seva i fou transportada a dalt de l'enforcadura del Pedraforca. Cal dir que això fou declarat després de moltes tortures.

En Cels Gomis recull una llegenda del Pedraforca, basada en part en el seu ritual d'encateri, en aquest procediment judicial. A *La Bruixa Catalana* conta la llegenda recollida a Berga el 1892 d'una bruixa que pujava al Pedraforca per fer-hi reunions a l'enforcadura cada dissabte a la nit, tot pujant a cavall del seu marit convertit per ella mateixa en ruc. El marit es convertia en ruc després de ser untat amb ungüents i les paraules màgiques que feien començar l'encanteri eren "*per damunt fulla, a Pedraforca*". En arribar a l'enforcadura feien una rotllana i eren rebuts per un cabró negre de banyes recargolades, a qui besaven les vergonyes o aixecaven la cua per besar-li el que hi ha a sota, segons conta en Gomis, i aleshores el propi dimoni, que era aquest feréstec animal, els encomanava perverses feines que solien fer pels voltants, com fer caure calamarsa o preparar ungüents màgics.

Josep Maria Vilardaga (nomenat batlle de Berga pel govern de Madrid dues vegades, una sota la dictadura de Primo de Ribera i l'altra amb la del general Franco) va recollir a la revista *San Jorge* de la Diputació de Barcelona, després publicada al llibre *Leyendas Medievales de Cataluña*, una de les versions de les llegendes del Pedraforca que ve a dir, en síntesi, que hi hagué un castell al cim de la muntanya i que fou enrunat per l'arcàngel Sant Miguel; d'aquí l'origen de l'enforcadura i de les tarteres; les bruixes i forces del mal volen reconstruir el castell enderrocat, i per això cada cap d'any, per Sant Silvestre, les bruixes ronden la muntanya, saltant de pollegó en pollegó, baixant a l'enforcadura i de vegades pels voltants, per a aixecar el castell de nou, ja que les bruixes no es donen mai per vençudes.

La llegenda té el marc geogràfic prou definit, la muntanya del Pedraforca, i el fet és la reunió de bruixes amb l'assistència del dimoni, que els organitza les malifetes que han de fer uns determinats dies de l'any (per Sant Joan i Sant Silvestre), amb la utilitza-

ció d'ungüents i de frases màgiques per fer encanteris. La tradició popular ha mantingut viva la llegenda de les bruixes, i encara avui dia una auto anomenada bruixa, però molt mediàtica, ha fet els seus encanteris molt televisius per Sant Joan al peu del Pedraforca i també utilitza la silueta de la muntanya per a les seves intervencions de consultori màgic a la televisió.

A la llegenda de les bruixes es pot contraposar un fet també d'origen llegendari, com tots els referents a les Mares de Déu trobades pel Pirineu català: el Santuari de la Mare de Déu de Gresolet, que es troba sota del Pedraforca i no a dalt del cim com en una gran majoria de santuaris catalans, potser perquè el cim, de molt difícil accés aleshores, era ocupat per les forces del mal, el maligne i les bruixes. La llegenda de la troballa és recollida per primer cop en el llibre del pare Narcís Camós del segle XVII. A la llegenda de la troballa d'aquesta Mare de Déu intervé un bou de Saldes, que va menar el pastor fins a descobrir la imatge, i al mateix llibre s'expliquen fets miraculosos atribuïts a la Mare de Déu de Gresolet ocorreguts pocs anys abans, com el d'en Joan de Serras que, sent presoner el 1515, fou alliberat per la seva intervenció, com també ho fou el 1590 en Miquel Tor, pagès de Gisclareny; i el de mossèn Pere Mas, rector de Saldes, que a l'any 1628, en caure d'un teulat invocant la Mare de Déu de Gresolet, va sortir sa i estalvi sense cap dany. Per tant, el Pedraforca també té el seu santuari marià amb llegenda i història pròpia com moltes de les muntanyes catalanes.

DESCOBRIMENT DELS ROMÀNTICS, EXCURSIONS I PRIMERES PUBLICACIONS

A finals del segle XIX i a principis del XX es produeix un retrobament dels urbanites amb les nostres muntanyes. Són els anys de la renaixença a Catalunya, del retrobament del romànic del Pirineu, de la descoberta de les ruïnes d'Empúries i de mirar cap al passat i la natura. El moviment excursionista català començava i el massís del Pedraforca seria una de les muntanyes més emblemàtiques. Llegir els butlletins dels centres excursionistes, les societats civils catalanes de difusió del coneixement de la natura i de defensa del país, és com llegir les notes d'una expedició a l'Everest o a l'Annapurna d'ara. Com canvien els temps ja que, durant dècades, el nostre Pedraforca era una de les fites màximes que un excursionista català podia assolir.

El pare de l'excursionisme català, Artur Osona, a la seva guia de 1899 explica que seria millor canviar-li el nom i anomenar-lo Forca de Pedra: afirma que des de Gósol per pujar al Pedraforca es triga dues hores i mitja i recomana com a millor guia de la contrada per a fer l'ascensió en Ramon Sabrià, de malnom en Planola.

Pere Pagès explica als butlletins del Centre Excursionista de Catalunya, CEC, números 116, 117 i 118 de setembre, octubre i novembre, la seva excursió del 22 al 26 de juliol de 1903 per l'Alt Berguedà i Cardener, acompanyat pels també socis del CEC Juli Vintró, Cèsar August Torras i els seus dos fills Cèsar i Josep Maria, Bartomeu Mitjans, Joaquim Casas-Carbó, Josep Armengué, Pere Pagès i Bombach. L'excursió va començar a Campdevànol, Gombrèn i el Santuari de Montgrony. Després anaren cap a la Pobla de Lillet, on el soci del CEC i delegat els tenia a punt els matxos per seguir l'excursió, ja a l'actual comarca del Berguedà, per anar cap a Bagà, on s'hostatjaren a l'hotel Amills (de qui expliquen que havia estat el cuiner de l'hotel Montagut de la Vall de Ribes i que poc temps després morí en caure a un pou i ofegar-se), i l'endemà feren una visita a Bagà; i diu: "El poble conserva també tot l'aspecte medieval... la plaça voltada de porxos d'arc de mig punt a un costat i carrats a l'altre... té tot un encisador aspecte arqueològic... l'església és força notable puix una portalada és gòtica i l'altra romànica... la gent de Bagà és força amable i amiga dels forasters. Són moltes les cases que crien cabres, que durant el dia envien a pasturar a càrrec d'un home que de bon matí passa pels carrers tocant un corn. Les cabres al sentir-lo, surten espontàniament de llurs cases i s'ajunten al ramat. Al vespre quan tornen, el ramat va voltant pels carrers i les cabres totes soles van entrant cada una a casa seva. El pastor de torn fa un menjar a casa de cada cabra i cobra un ral per cap cada més". Després de Bagà anaren cap a Gisclareny, on pogueren observar la majestuositat del Pedraforca; i diu: "*...hi viu un senyor rector, com bon muntanyès, molt simpàtic i entusiasta catalanista... ens va rebre afectuosament, preguntant-nos moltes coses de les quals llegia en els diaris catalanistes i que llavors se li presentava ocasió d'ampliar i saber més... Seguim cap al Santuari de*

Gresolet... Quin espectacle més bell, més grandiós i més nou el que tenïem a la vista tot fent via i davallant! Els pins hi són a centenars, a milers, enlairant llurs troncs lleugers, esvelts, a 10, 15 ò 20 metres sense una rama, i allí dalt s'expandeixen en ufanosa brancada que entrellacen els uns amb els altres, formant un atapeït sostre de verdor... la terra arreu coberta de boixos exuberants i tota mena d'herbei escampant les flors els flaires més embriagadors... a l'obrir-nos pas entre les darreres branques de la fageda aparegué als nostres peus, allà al fons, la petita i joliua vall de Gresolet, amb són humil Santuari ajaçat com cadellet al peu fantàstic del gegant Pedraforca ... aquella mare de Déu inspira gran devoció a tots els habitants d'aquella rodalia... vàrem dinar a la cuina del la casa dels ermitans... la marxa cap a Gósol començà a les tres de la tarda..." A continuació explica una tempesta: "*Els uns a peu y els altres a cavall, anàvem pujant amb tota calma, les boires que tot el matí havien amanyagat, tapant i destapant el cim del Pedraforca, s'escampaven, tapant-nos el sol... per llevant es veia avançar una fosca nuvolada i retrunyí allà lluny el tro, s'iniciava una tempesta tan pròpia de les tardes de juliol i agost. Caminàrem seguit per a sortir d'aquelles fondalades plenes de boscos i voltades de cingles; però no érem a mig camí que ja enlluernà la lluïssor d'un llampec, i darrera d'ell un altre, amb el corresponent seguici de trons que repercutien per la vall. El vent baixava brunzent, i en alguns moments era tal sa violència que fins xisclava al passar per la pineda... I començà un espès aiguat que anava creixent d'una manera alarmant, per què rebíem aigua per tots indrets. La pluja esborrà el corriol del bosc, els de davant es desviaren i ens trobàrem de cara al cingle sense poder caminar. L'aigua queia a bots i barrals. Els llamps es recargolaven al nostre entorn, i a l'instant petaven secament els trons, retrunyint d'una manera esfereïdora com si esberlessin aquells cimals de rocam, i el ressò rebortia de l'una a l'altre d'aquelles cingleres de pedra nua amb un soroll que eixordava i aclaparava. Tots ens arremolinàrem sense dir res... En Torras i algun altre se'n anaren a cercar camí. La tempesta creixia, i com si no en tinguéssim prou amb aquell diluvi d'aigua i amb aquell seguit de llamps i trons, començà a caure una espessa i horrorosa pedregada que la fúria del vent ens rebotia per la cara, obligant-nos a humiliar el cap i a resguardar-nos amb els braços. Allò acabà d'espaordir als més porucs i als guies que s'arremolinaren entorn els matxos i amagant-se sota les mates i tapaboques. Al sentir els crits d'en Torras que deia: per aquí! Amunt! ningú no es movia, s'estaven allí aguantant la tempesta a peu dret, immòbils com els pins... calgué tota l'energia per fer-los caminar. De quina manera anàvem! Xops de cap a peus, regalimant aigua per dins i per fora de nostres vestits, xipollejant pels xaragalls... relliscant per la terra argilosa; anàvem pujant de mans per terra per no estimbar-nos. Era un espectacle nou i en certa manera pintoresc i divertit per als que conservaren la serenitat... Tot s'acaba en aquest món i també s'acabà la tempesta... al caure la tarda arribàrem a Gósol... els carrers del poble estaven deserts, els soroll de les petjades feia obrir un finestró, en sortia un cap de dona i tot seguit s'amagava tancant la portella. A la plaça una colla de desenfeinats a qui despertà gran curiositat la nostra arribada... Entrem a l'hostal de Can Tempanada... Els gosolencs són nets i espavilats. Tots ells, homes, dones i criatures, no són retrets i esquerps com a muntanyesos, sinó que tenen un caràcter franc i expansiu. Són treballadors i aprofiten tots els recursos que els dóna la Naturalesa. Exploten els boscos... tenen cura de la ramaderia i amb la llet de les ovelles fabriquen els tan gustosos com anomenats formatges de Gósol*". L'endemà emprengueren l'ascensió al Pedraforca acompanyats de l'Esteve Campmajor, per les Set Fonts i la Collada del Verdet; i explica: "*Encara era fosca la matinada del dia 24, que ja hi havia gran gatzara a l'hostal de Can Tempanada entre els excursionistes. De per tots indrets anaven acudint matxos i ases de totes les mides, acompanyats de llurs amos, que els anaven carregant de cistells de minestra, mantes, cambres fotogràfiques, escopetes, etc. Els excursionistes es triaven llur cavalleria, disputant-se-les bromejant; es cridava sorollosament al qui encara no havia sortit de la seva cambra; la gent del poble, homes, dones i criatures, havien acudit a contemplar aquella inusitada escena de moviment i d'expansió i per fi, desprès de molt cridar, tothom s'encavalcà i la colla es va posar en marxa... Sortírem... en filera índia... érem 21 persones que anàvem tots muntats, qui en matxo... bromejant i cantant alegres cançons catalanes... des de la collada del Tauler... pujàrem en direcció*

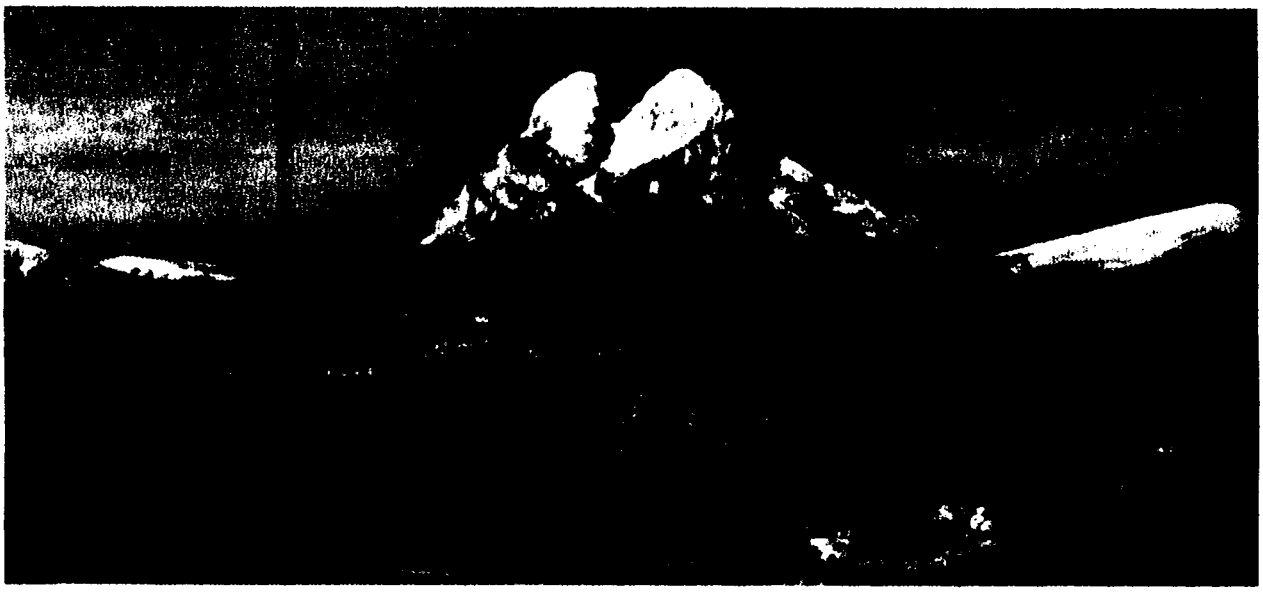

El Pedraforca (2 497 m)

Sud i no trigàrem gaire en arribar a la frescal coma de Set Fonts... Allí s'acaba la terra i comença el rocam que anem seguint; la muntanya s'estreny, cal mirar com i on es posen els peus, perquè el pedregam esmicolat de la clapissa, o rosoleta com diuen allí, al passar-hi s'estimba amb estrèpit muntanya avall des d'una alçada que comença a ser emocionant... així anàrem marxant amb tot compte; per últim ens enfilem a la collada del Verdet, un petit replà situat en aquella creta de roques... caminem uns quants metres per damunt de la cinglera de Gresolet... el guia, l'Esteve, diu que calia enfilar-se per allí... una altra tanda de la colla declara que no es veuen en cor d'enfilar-s'hi... i comencem la pujada... al davant hi anava el guia, seguíem l'Armangué, els dos fills Torras, en Mitjans i el que firma aquest treball, després en Josep Déu i al darrera per vigilar l'ascensió, com a més pràctic per haver-la fet una altra vegada, en Cèsar August Torras... per pujar no queda altre remei, la major part de moments, que grimpar com diuen els francesos... feia uns deu minuts que grimpàvem quan esdevingué un moment de pànic... els que anaven al davant... posaven els peus sobre les pedres fluixes, perdien el suport... i les pedres esberlades rebotien per damunt dels nostres caps amb perill de matar-nos o estimbar-nos. S'ordenà que tothom callés; que no es reprengués cos damunt els peus sense assegurar-se que la roca s'aguantava ferma, i s'anés a poc a poc... calia molta serenitat i fortalesa de cos per arribar a dalt. De tant en tant ens aturàvem per tornar l'alè i eixugar-nos la suor i amunt altra volta, agafant-nos de mans i peus esmunyint-nos amunt per una esquerda entre dues roques i respirant satisfets aixecant el cor quan un ample relleix o un raconet ens deixava seure o estar a peu dret amb tota seguretat... així grimpàrem més de 100 metres... per fi un respir a l'escoltar que els de davant donaven un crit de Visca Catalunya! I amunt que ja som a dalt!"

Després de davallar tornaren a Gósol, on soparen a cal Tempanada amb la companyia de l'hostaler i del mateix guia i on decidiren que "*Bartomeu Mitjans, en Joaquim Casas-Carbó, en Josep Armangué i els fills de Torras, en Miret i en Bombach travessarien la Serra del Cadí pel Coll de Tancalaporta, baixarien a Bellver, anirien a Puigcerdà i des d'allí serres enllà cap a Camprodon. En Cèsar August Torras amb Josep Déu, Marian Figueres, l'Elies Barberà que l'havíem trobat a Gósol, en Serra, es quedarien a Gósol a visitar la Font del Cristall, les tres Canals i la famosa Canal Baridana. En Juli Vintró i jo mateix (en Pere Pagès i Rueda), muntanyes avall, seguiríem les aigües cap a Sant Llorenç dels Piteus, Solsona, Cardona i Barcelona. Passàrem part de la vetllada a la Plaça, fent tertúlia amb els gosolans i abans d'anar a dormir ens acomiadàrem tots mú-*

tuament perquè al dia següent, a punta d'alba, cadascú triaria pel seu cantó".

En Cèsar August Torras, com veiem, ja hi havia estat, i a la seva guia del Berguedà i Valls Altes del Llobregat, de 1905, s'explica com anar-hi i es descriuen els camins i les fondes dels voltants. Recull quatre dels itineraris per pujar al Pedraforca: des de Gósol per Set Fonts i per Prat de Reo, i des de Saldes per Coll de Jou i la darrera directa des de Saldes. A la guia de la comarca del Cardener de 1922 recull cinc camins: des de Gósol per Set Fonts, pel Clot de Tossa, per la Muga i per Prat de Reo al Cogul (Pollegó) inferior, i la darrera per Coll de Jou i Prat de Reo.

LA CONSOLIDACIÓ DEL MITE, L'ESCALADA I LLUÍS ESTASÉN

En Josep Maria Guilera ens conta al seu llibre *Excursions pels Pirineus i Alps*, en un capítol dedicat a Lluís Estasén, la primera ascensió hivernenca a les acaballes de 1919, de Nadal a Cap d'Any. Des dels Rasos passaren per Peguera, Ensija, coll de la Trapa, fins arribar a Gósol el dia 27 de desembre. S'allotjaren a cal Tempanada, i explica com aconseguiren fer la primera ascensió coneguda de l'hivern al Pollegó Superior, malgrat les dificultats i no ser encara experts en la tècnica del gel. Posteriorment, per la Pasqua de 1921, ja des de Saldes, una colla d'excursionistes feren el Pollegó Inferior. Ens consta que, després d'aquesta ascensió, en Guilera hagué d'incorporar-se a l'exèrcit espanyol, que combatia al Marroc, i per això no pogué participar en l'excursió de 4 de juny de 1922 sota la direcció de Lluís Estasén.

En Lluís Estasén va néixer el 1890 i el 1910 es féu soci del centre Excursionista de Catalunya, provenint del Club Natació de Barcelona, on practicava el waterpolo. Hagué de deixar aquest esport perquè se'n ressentia la seva salut, i marxar una temporada a Gósol. El juliol de 1936 participà en l'acció per salvar la biblioteca del Seminari Conciliar de Barcelona. Li fou atorgada la medalla d'or del CEC el 1929. Participà en els inicis de l'esquí català, per cert a l'actual comarca del Berguedà, als Plans de Corbera i als Rasos; també participà en esports nàutics fets a les costes catalanes. En Lluís Estasén era un home que vivia per l'esport i, sobretot, per Catalunya.

El 27 de desembre de 1919 féu amb el seu germà Josep Maria, en Guilera, Pua Badia i Josep Puntes, la primera ascensió hivernal des de Gósol. A la Pasqua de 1921, obre una nova via al Pollegó Inferior per la canal de la Bretxa oest. Des de l'enforcadura, el 1922 fa la primera ascensió per la canal Roja i el 4 de juny del mateix any, acompanyat de Puntes, Giménez, Feliu, Domènech i Navarro, la primera ascensió per la muralla septentrional. La via era, fins aleshores, considerada com inaccessible.

El 30 de juny de 1928, Estasén, Josep Puntes, Josep Rovira i Jofre Vila aconsegueixen per primera vegada escalar la totalitat de la Paret Nord. I segueix conquerint la muntanya, fins al 9 de juny de 1946 en què, amb Agustí Faus, Estanislau Pellicer i Agustí Jolis, faria la darrera escalada pujant per les costes d'en Dou al Pollegó Inferior. Ara, el nom d'Estasén, el primer escalador del Pedraforca, hi restarà vinculat, ja que el seu refugi en porta el nom. En Lluís Estasén patiria un greu atac a l'estiu del 1947 quan era prop del Pedraforca, per a la benedicció de la primera pedra del refugi. El 22 de juny, des de Saldes, als 57 anys, era conduït greument malalt cap a Barcelona, on no va poder arribar perquè morí a mig camí.

LLIBRES, EL PARC NATURAL, WEBS

Després de la darrera guerra civil el mite de la muntanya del Pedraforca apareix en molts llibres; Llorens Estivill en va fer la primera monografia el 1944. A la seva portada hi ha un dibuix superposat del Pedraforca i el Pi de les Tres Branques, dos dels símbols de la comarca. Hi ha una descripció de la muntanya, de la fauna i flora, de les llegendes, i unes fotografies amb un full superposat indicant els noms o les rutes de la muntanya. Després vindrien els altres, els continuadors, com en Jordi Panyella Renom, del CEC, que el 1951 publicaria la seva guia del Pedraforca, la primera que indica recorreguts per fer escalades a la muntanya. Agustí Jolis i Maria Antònia Simó, també del CEC, amb la seva guia de 1969, són dels que més han escrit sobre la muntanya, amb tres guies de l'Alt Berguedà que inclouen moltes pàgines de la nostra muntanya, i la ja citada, i un llibre sobre el massís del Pedraforca, que és un compendi d'història de la muntanya.

L'any 1980 Asín i Rossell van fer un estudi per a l'ascensió al Pollegó Inferior. És l'únic llibre que he trobat fins ara d'una part de la muntanya. També Joan Jover va fer una guia d'escalada el 1990. Ramon Vinyeta és autor d'una monografia del Pedraforca, Saldes, Gósol i Gisclareny.

En els darrers anys podem trobar el llibre *Caminant per Catalunya, III: El Cadí, el Moixeró i el Pedraforca*, o els institucionals de *El Massís del Pedraforca, Paratge Natural d'interès Nacional*, del Departament de Medi Ambient, i el darrer, *Saldes, A peu pels voltants del Pedraforca i la serra d'Ensija, 15 rutes*, del Departament de Medi Ambient i l'Ajuntament de Saldes.

El Pedraforca entra al nou mil·leni amb dues pàgines web, una del Parc Natural del Cadí- Pedraforca i l'altra del Departament de Medi Ambient, i és un programa per a estudiants. És un dels símbols d'identificació de la muntanya catalana, alhora que és utilitzat també com a marca d'identitat de la comarca del Berguedà. Els esports de l'escalada i d'aventura són practicats al massís i la lluita per la defensa del patrimoni natural s'ha concretat dues vegades a l'entorn del Pedraforca; la primera per la defensa del Bosc de Gresolet als anys vint i la segona per a preservar la muntanya de les mines a cel obert fa pocs anys. L'aprovació pel Govern de Catalunya del Parc Natural ha fet que sigui preservat per Llei. El Consell Comarcal del Berguedà l'usa al seu escut i la muntanya continua esdevenint un símbol i una fita per a l'excursionisme i tot el que l'envolta.

El Pedraforca té sardanes enregistrades; un carrer a Barcelona i a moltes altres ciutats catalanes; un centre excursionista de Barcelona porta el seu nom des de 1924 i, fins i tot, va ser el títol d'una revista política dels anys vint que defensava el Comte de Fígols i combatia el catalanisme. Sembla ser que el seu instigador era el polític berguedà Jacint Vilardaga.

CONCLUSIÓ

El Pedraforca és una de les muntanyes emblemàtiques de Catalunya que disposa de més llibres després de Montserrat, i la seva presència mediàtica està en desenes de portades de les mes diverses temàtiques. És un referent per a la identitat comarcal berguedana o de la nació catalana, com el Canigó o Montserrat. De muntanya màgica de les bruixes —s'hi va fer bruixeria per Sant Joan fa pocs anys— o de religiositat, pel santuari de la Mare de Déu de Gresolet, encara que la imatge sigui guardada a la Parròquia de Saldes. De l'excursionisme, l'escalada o els esports d'aventura amb el seu refugi a la base. De combat ecologista per defensar el patrimoni natural o de treball pels minaires de les mines de carbó de la seva base.

En tant que és un símbol múltiple de molts valors i creences i en definitiva tan diversos, és en tota la seva majestuositat un símbol mític, que aixopluga infinitat de valors, diferents i a vegades contradictoris i multidisciplinaris, com hauria de ser la configuració de la comarca del Berguedà i la Catalunya del 2000. *

ALGUNS DELS LLIBRES DEL PEDRAFORCA

Llibres, guies o amb el títol del Pedraforca

ARAGÓN, L. [*et. al.*], *Caminant per Catalunya*, III: *El Cadí, el Moixeró i el Pedraforca*, Barcelona, Proa, 1994. Reeditat 1995.

ASÍN, J.; ROSSELL, M., *Pedraforca, Pollegó Inferior cara sud*, Quaderns de Muntanya núm. 1, Barcelona, 1980.

BLASCO, A., *Cançons del Cadí, del Moixeró i del Pedraforca*, Barcelona, CAT, 2000.

CASAS, C., [*et. al.*], *El Massís del Pedraforca, Paratge Natural d'interès Nacional*, Barcelona, Dep. de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya, 1997.

ESTIVILL, L., *Pedraforca*, Barcelona, Mar y Montaña, 1944.

GARCIA, J. J., *Pedraforca, guia d'escalades*, Alella, Aetos-Pleniluni, 1990.

—, *Pedraforca, guia de escaladas*, Alella, Aetos-Pleniluni, 1990, edició en castellà.

JOLIS, A.; SIMÓ, M. A., *Pedraforca*, Barcelona, Montblanc, 1969.

—, *El Massís del Pedraforca*, Barcelona, PAM., 1978. Reimprès 1979.

MIRADOR, *Saldes, a peu pels voltants del Pedraforca i la serra d'Ensija. 15 rutes*, Barcelona, Dep. de Medi Ambient i Ajuntament de Saldes, 1999.

PANYELLA, J., *Pedraforca*, Barcelona, Arimany, 1951.

TRASSERRA, J., *Bosch de Gresolet*, Barcelona, tip. de Serra, 1921.

VINYETA, R., *Pedraforca, Saldes, Gósol, Gisclareny*, Torelló, Foto Sport, 1992.

Modernisme a Belles Arts

JOSEP RIBERA I SALVANS

Un diumenge al matí del passat mes de juliol vàrem anar al Palau de Belles Arts a revisitar la pintura mural i a veure si hi havia alguna exposició temporal nova. Les sales grans d'exposicions estaven tancades però en el tercer pis ens hi trobàrem quelcom que ens fou molt interessant pels nexes que s'hi estableixen entre Catalunya i Mèxic. El tema és "La ruta americana del Modernismo, Art Nouveau, de la Ciudad de México". Els organitzadors són Conaculta, la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic, l'Ajuntament de Barcelona (a través del "Institut Municipal del Paisatge Urbà i la qualitat de vida"), l'Ajuntament de Mataró amb el seu Patronat Municipal de Cultura de Mataró, i l'Ambaixada d'Espanya. Deixeu-me doncs que parli una mica de l'exposició i del seu tema.

Pel mes de juny de l'any passat es va celebrar a Barcelona un congrés per tal de constituir el "Consell d'honor de la ruta europea del Modernisme". Aquest estil arquitectònic, encara que amb diferents noms segons els països (Art Nouveau, Modern Art, Jugendstil, Sezessionstil, Liberty, etcètera), considerava una sèrie d'elements comuns que caracteritzaren a tot Europa durant la transició al segle XX.

La natural migració dels corrents culturals europeus cap a Amèrica, porta el modernisme a diverses ciutats d'aquest continent, les quals varen estar lligades culturalment al desenvolupament dels moviments modernistes, com fou el cas de les ciutats de Mèxic, La Havana, Chicago, Rosario, Valparaíso i Buenos Aires. D'aquí sorgí la proposta per a elaborar la "Ruta americana del Modernisme". Aquesta mostra sobre el patrimoni arquitectònic modernista d'una ciutat americana, la de Mèxic, fou la primera a ésser exhibida a Europa i concretament a Barcelona. Junt amb els patrocinadors mencionats abans, hi ha intervingut també la "Comissió d'honor Alonso García Bravo 1524-2024" que porta el nom de qui fou autor del primer traçat de la ciutat de Mèxic en 1524.

L'exposició consisteix en vint-i-cinc cartells i algunes maquetes, i comença amb vuit cartells de "l'Institut del Paisatge Urbà" de l'Ajuntament de Barcelona, dels quals el primer i el segon estan dedicats al punt de partida i d'irradiació del Modernisme a Catalunya. En el primer s'hi mostren reproduccions de la casa Ametller de Josep Puig i Cadafalch, la casa Batlló de Gaudí, el Palau de la Música Catalana de Domènech i Montaner, i el Palau Güell i la Pedrera de Gaudí. En el segon, l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, i l'editorial Montaner i Simon, ambdós de Domènech i Montaner, la Sagrada Família de Gaudí, l'edifici el Frare Blanc de Joan Rubió i Bellver, la cripta de Santa Coloma de Cervelló de Gaudí, i el Vapor Aymeric, Amat i Jover de Lluís Munconill, autor també de la Masia Freixa, ambdues a Terrassa. En aquest segon cartell s'explica que el modernisme català es va caracteritzar per la seva pluralitat. Molts arquitectes es vincularen a una localitat donant-li un to característic. Barcelona s'enriquí amb les obres de Gaudí, Puig i Cadafalch i Domènech i Montaner. Però a la vegada Gaudí deixa obra impor-

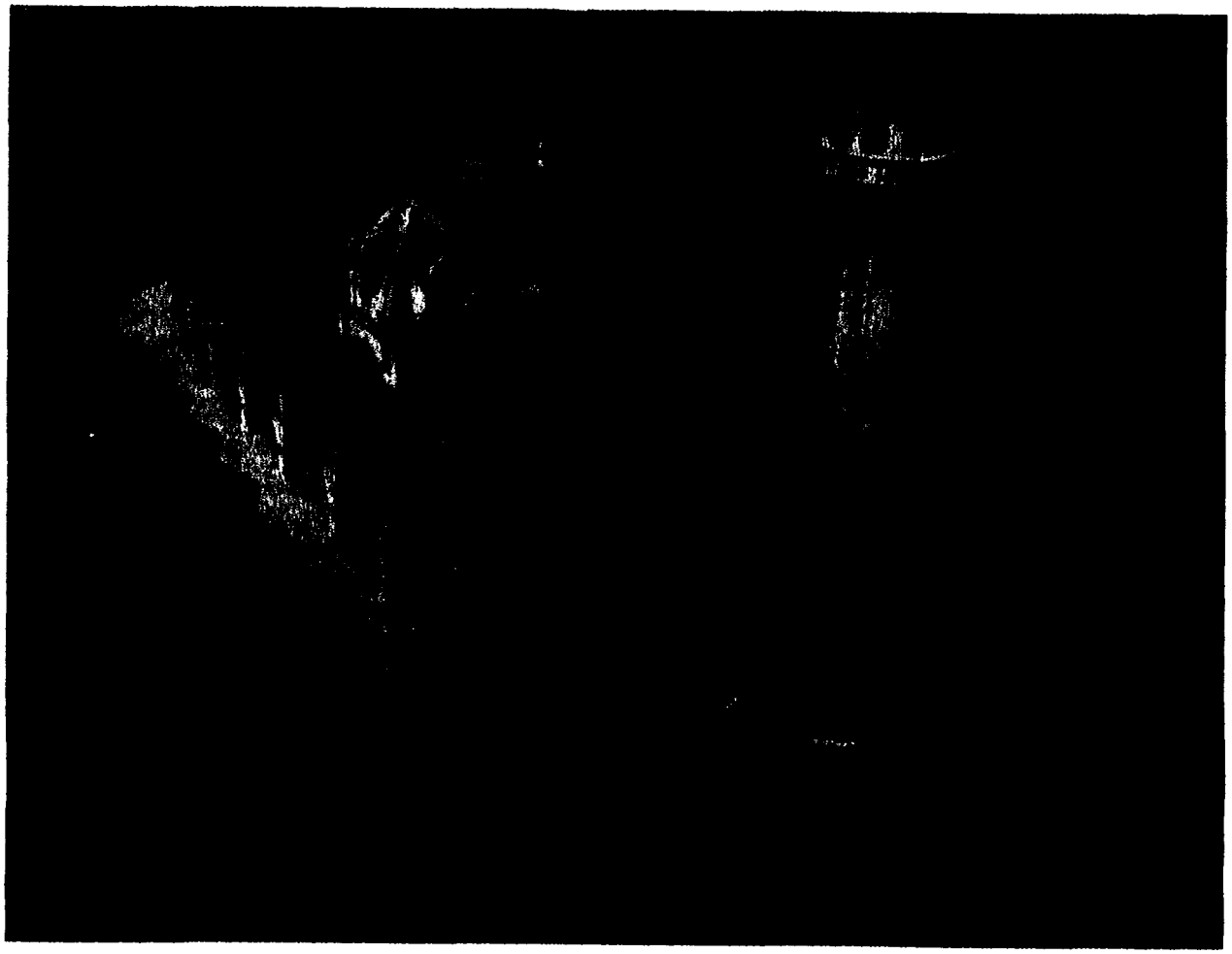

Masia Freixa, de l'arquitecte Lluís Muncunill.

tant a Santa Coloma de Cervelló, Puig i Cadafalch a Mataró i Argentona, i Domènech i Montaner a Reus i a Canet de Mar. Terrassa i Reus són excel·lents exemples de la diversitat i riquesa del modernisme català. Lluís Muncunill aconsegueix adaptar les formes del modernisme a l'arquitectura industrial a Terrassa on la fàbrica tèxtil mencionada abans d'Aymerich, Amat i Jover, esplèndidament conservada i restaurada, és avui la seu del Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, sota el control de la Generalitat de Catalunya, i la Masia Freixa del mateix arquitecte, i magnífica mostra del modernisme burgès, funciona avui com escola de música municipal. A Reus, Domènech i Montaner farà del nou estil un símbol d'identificació ciutadana.

Seguint amb la trajectòria de l'exposició, els altres sis cartells de "l'Institut del Paisatge Urbà" de Barcelona, mostren exemples del modernisme a la Gran Bretanya on es coneix com "Glasgow Style", a Brussel·les i Nancy, a Alemanya amb mostres de Munic, Weimar i Berlín, amb el nom local de Jugenstil, i a Viena amb el nom de Sezessionstil. En el setè es menciona que el modernisme com llenguatge formal i renovat, comença a guanyar força en tota l'àrea mediterrània. S'estén a València, Mallorca i finalment a la resta de l'estat espanyol, fonamentalment gràcies als arquitectes catalans. I en el darrer es mostra com l'Art Nouveau s'expandeix a Tunis i Orà, al nord d'Àfrica i, saltant l'oceà, arriba a l'Havana, Chicago, Rosario i òbviament a la ciutat de Mèxic.

L'any 1904 Josep Puig i Cadafalch descrivia així la recent revolució arquitectònica de la que fins ara s'ha descrit la trajectòria: "Un art modern basat en les nostres pròpies formes tradicionals decorades

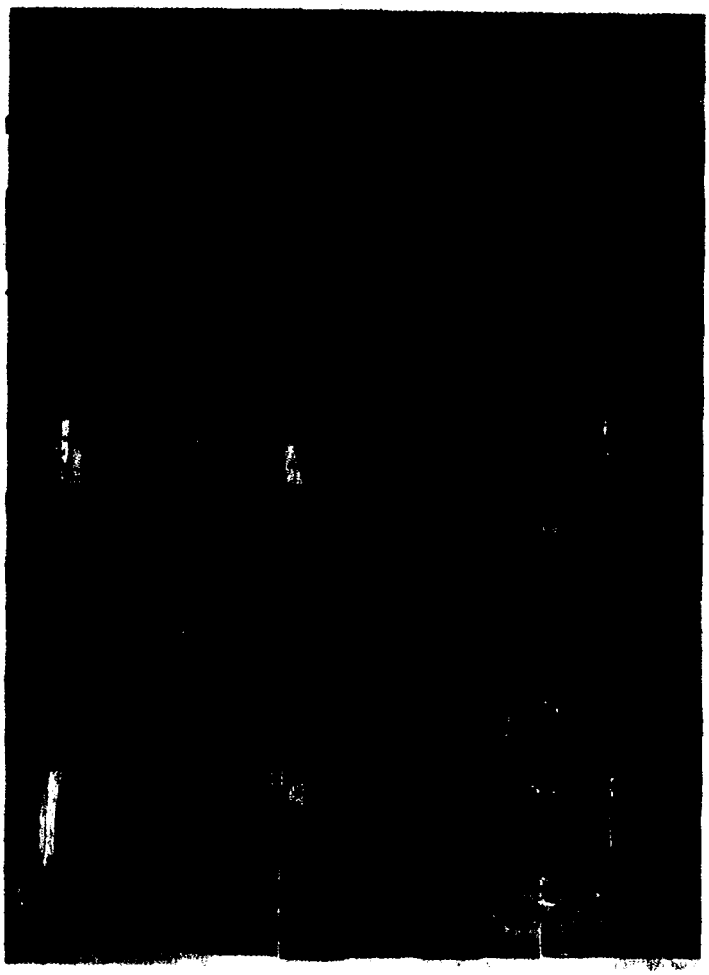

Casa del carrer Chihuahua. Mèxic.

amb les belles propietats de nous materials que donen solució als problemes actuals per mitjà de l'esperit nacionalista. L'hi hem injectat quelcom de l'exuberància decorativa de la nostra tradició medieval carregada d'un sabor gairebé morisc i una certa qualitat vagament oriental. Ha estat una tasca col·lectiva realitzada per visionaris independents i pels seus predecessors més conservadors, una tasca de mestres i deixebles". Realment és una definició en concordança amb les seves obres.

Fins aquí l'exposició cobreix la part teòrica del Modernisme i molt principalment la part arquitectònica i destaca, com he tractat d'explicar, el paper importantíssim de Barcelona i Catalunya en la seva creació i irradiació.

D'aquest punt en endavant, l'objectiu és mostrar com la ruta que ha seguit aquest moviment arriba a aquest país i quines són i on es troben les mostres, explícitament a la ciutat de Mèxic.

A principis del segle XX arribaren a Mèxic llibres i revistes europees, plenes d'il·lustracions. Les publicacions mexicanes de l'època com "La Revista de México", el "Mundo Ilustrado", el "Semanario Ilustrado" i el "Monitor", començaren a difondreho. El nou estil apareixia com una alternativa en front de l'eclecticisme afrancesat, amb una forta dosi de neoclassicisme, que el govern del general Porfirio Díaz de 1876 a 1910 havia adoptat com a representatiu.

Les mostres de l'art nou començaren a proliferar immediatament, sinó en l'arquitectura, en motius decoratius en els grans edificis. El Palau de Belles Arts, dissenyat per l'arquitecte italià Adamo Boari —encara que acabat bastant més tard per altres mans (1904-1934)— havia seguit una tradició renaixentis-

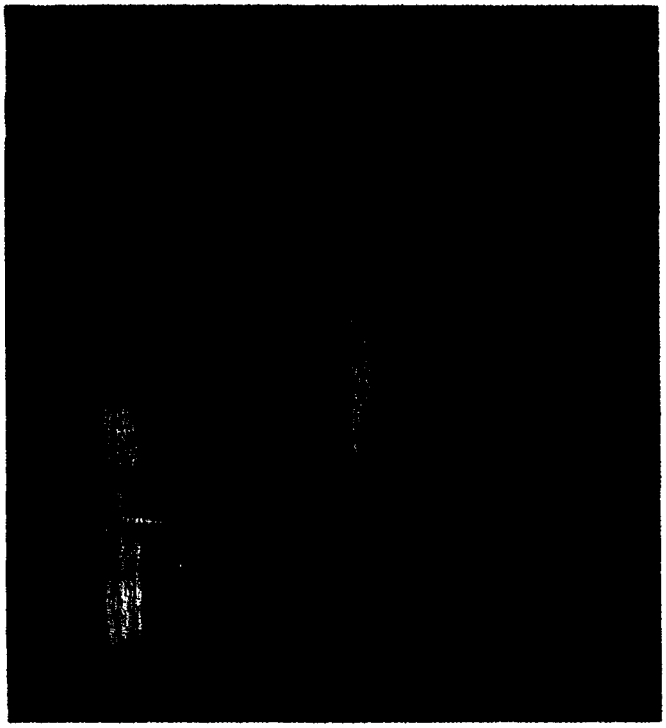

Cases del carrer Puebla, Mèxic.

ta italiana fortament influïda pel classicisme francès. De totes maneres l'Art Nouveau s'incorpora amb la gran claraboia circular del sostre, que representa Apol·lo amb les nou muses, i amb l'arc de prosceni en mosaic, on es narra l'evolució de l'art teatral. A l'edifici de correus, les faroles recorden les de Gaudí a Barcelona. Grans magatzems comercials del centre de la ciutat com "El Centro Mercantil" convertit en hotel el 1959, conserva la decoració Art Nouveau del magnífic vestíbul, en el que destaca l'ascensor.

La ciutat de Mèxic, com gairebé totes les citats, comença molt ràpidament diverses etapes d'expansió urbana amb noves àrees molt ben planejades i que se'n diuen colònies. Primer fou Santa Maria la Ribera on es conserven mostres de modernisme en el Museo del Chopo i a l'escala del "Instituto Geológico". Després l'alta burgesia, que en un principi havia elegit l'aristocràtica colònia Juárez per a construir les seves residències campestres o suburbanes, es desplaça poc després a Tacubaya i més tard a la colònia Cuauhtémoc per establir-se finalment a les colònies Condesa i Roma. Poc hi ha, en tot aquest trànsit, de l'art que ens ocupa. A la Condesa una bona mostra n'és el "Archivo Plutarco Elías Calles-Fernando Torreblanca", encara habitat pels parents dels donadors de l'arxiu, i poca cosa més.

I el cicle es tanca però de manera bastant profusa. La colònia Roma, iniciada l'any 1902 en terrenys anomenats Potrero de Romita, ja estava totalment fraccionada l'any 1913 i comptava amb una ruta de tramvies elèctrics. De les moltes cases construïdes seguint projectes d'Art Nouveau en queden vàries, algunes originals i d'altres restaurades. Al carrer de Chihuahua 78 hi ha un bon exemple, obra de la companyia Arquitectura Prunes; d'altres al carrer Guanajuato en els números 52-56, 58 i 60, i al carrer Zacatecas 90 i 94 hi han dues cases construïdes en 1912 per l'enginyer Arturo Jiménez amb balcons del més pur Art Nouveau.

El Modernisme és un moviment que estèticament pot plaure més o menys però fou molt important al món i esplendorós a Catalunya. L'exposició a Belles Arts l'hi està dedicada i a mi em sembla emocionant trobar-hi un fil d'Ariadna, un camí fi i esborradís però segur, que mena de la casa Batlló del Paseig de Gràcia o de la Masia Freixa de la meva Terrassa, a algunes de les cases bastides a l'entorn del vell poble de Romita. *

Els Nou (9) Barris

ROSAMAR GÓMEZ I MOLINÉ

Viure a Barcelona, vol dir conèixer-la? Tot depèn dels interessos que tinguis, de la guia turística que has comprat, si ets historiador, si vols comprar un pis, si t'agrada la música o la faràndula, que de tot hi trobaràs.

Barcelona és gran i interessant en molts aspectes. Si bé té una llarga trajectòria històrica no viu pas, únicament, de treure profit de llegendes i tradicions.

El temps ha anat deixant marques del seu pas, i ho segueix fent, no s'ha aturat. Barcelona no és com un museu vivent, encarcarada dins de les seves tradicions i muralles; la novetat sempre ha atret els barcelonins, sobretot els de l'avantguarda. Té tanta activitat que hi estan enfeinats els historiadors, els urbanistes, els escriptors, els músics, i no em descuidaré pas dels fabricants, dels empresaris i dels comerciants, que fan que tot això rutlli. Perquè com diu que deia Winston Churchill, "Alguns consideren que l'empresari és un llop que s'ha d'abatre, d'altres pensen que és com una vaca que es pot explotar sense parar, però pocs s'adonen que és ell el cavall que tira del carro". Això és tan discutible com qualsevol posició política... Però jo el que vull és parlar de la ciutat.

La gent es queda a viure a Barcelona, cada vegada n'hi ha més i cadascú viu com vol o com pot. Per exemple, hi ha molta gent que viu al voltant del seu pis i del seu barri, i encara que passi les vacances a Salou i els diumenges dini a la Costa Brava i tingui un pis a la Cerdanya per anar a esquiar, quan és a Barcelona no es mou gaire del barri, sobretot si viu a dalt de la Diagonal. Per això quan vaig dir als meus amics, —me'n vaig a viure a Nou (9) Barris, al costat de Sant Andreu— em van dir:

• I ara! Què se t'hi ha perdut?

• És que he trobat un pis preciós, en un carrer tranquil, amb sol al davant i al darrera, molta llum. Ben comunicat i amb tota mena de botigues a l'entorn.

• I ara!, ja saps on vas?

Havia anat a veure el pis —nou de trinca— gran, clar i lluent, amb una bona terrassa. No n'havia trobat cap de més bonic (pel mateix preu), amb el metro, la Renfe i autobusos a dos carrers.

Vaig pensar que els meus amics de l'Eixample i de Gràcia encara no tenien ben clar com han quedat aquells Nou Barris, dels que tant s'havia parlat.

Però jo, què més volia? Carrers amples i ben il·luminats, places, placetes, moltes botigues i una gran superfície, l'Hipercor, a la vora. Què en podeu pensar d'un barri en el que, passejant per Fabra i Puig, entre Virrei Amat i Meridiana trobis, en menys de 10 minuts, set esplèndides botigues de vestits de núvia, amb tot i vestits per als acompanyants? Qui diu que la gent ja no es casa?

L'antiga rambla de Santa Eulàlia, avui avinguda Fabra i Puig, es ben bé una rambla. Les amples voravies permeten que la gent passegi amunt i avall, vegi les botigues, es saludi i faci conversa. Però no tota mena de gent. Són gent del barri que es coneixen i es donen el bon dia, porten moltes criatures i pocs gossos. Al matí gent atrafegada, de compres o cap a la feina, i a les tardes passejant. Sempre les vo-

ravies estan plenes, fins els diumenges, quan en d'altres barris de Barcelona sembla que la gent està tancada i barrada a casa seva, o n'ha fugit, per una por desconeguda.

Quin era l'origen d'aquests Nou Barris on m'havia ficat?

Després d'instal·lar-me em va entrar la curiositat de saber una mica més del meu entorn. Vaig anar a la biblioteca del barri, que dóna gust, és moderna espaiosa i molt ben atesa. Hi ha tot un prestatge amb informació local. De Nou Barris se'n han escrit volums, enriquits amb fotografies de les diverses èpoques, des de les casetes amb l'hortet, de les escoles dins de vagons de ferrocarril, les cases barates que s'enfonsaren, fins a les associacions de veïns lluitant contra el pla d'urbanització. Em va fascinar tot el que vaig llegir; no podia creure que el barri, tranquil, net i endreçat on vivia, havia tingut una vida tan atzarosa.

En faré un breu resum:

Els Nou Barris es la denominació moderna del que durant molt de temps va ser conegut com la zona situada al nord de Sant Andreu del Palomar, fins al punt que els polítics li donaven el nom de Barris Nord a tota aquella zona (entre Sant Andreu del Palomar i Horta). Havia estat una part molt poc poblada fins a la meitat del segle XX (1950), però després es va poblar i urbanitzar en forma caòtica i va ser protagonista d'un dels processos de lluita urbana més interessants de Barcelona.

Aquesta zona sempre ha format part de la ciutat, puix es considerava que l'entrada pel nord es feia per la Torre del Baró, on es rebien els visitants importants, construcció que va ser enderrocada per les tropes borbòniques perquè el seu propietari, el baró de Pinós, havia donat suport a la causa del pretendent austríac durant la guerra de Successió. Nou (9) Barris, quantitat que tenia en un principi, està ara format per onze barris: Vilapicina, el Turó de la Piera, la Guineueta, Canyelles, les Roquetes, el Verdum, la Prosperitat, la Trinitat Nova, Ciutat Meridiana, Torre Baró i Vallbona.

Camps i vinyes compartien, en un passat no gaire llunyà, el territori. Pocs dels masos que s'hi aixecaven segueixen en peu; sols Can Verdaguer, que és la última masia, encara continua conreant les terres del voltant que li resten. És de planta basilical i el portal d'entrada forma un arc de mig punt adovellat. Sembla que la construcció primitiva és del segle XVI, i hi destaca un gran palmera que té fama de ser la més alta de Barcelona. Les altres masies, can Peguera, can Basté, can Dragó, can Cagamantes, can Verduras, entre tantes, han estat enderrocades per fer les noves edificacions, o s'han convertit en Centres Cívics que ofereixen activitats culturals o d'esbarjo.

La construcció mes antiga es la del Rec Comtal, citat documentalment l'any 966, en època de Ramon Berenguer I. Arribava a Barcelona, al barri de Sant Pere. Aquest rec, que neix a Montcada, ha portat aigua als barcelonins des de llavors fins a l'any 1965.

Entre les primeres urbanitzacions hi ha la de Vilapicina, al voltant de l'antiga parròquia de Santa Eulàlia, un plegat de 64 cases fetes als volts de 1882, i que van seguir creixent gràcies a què entre 1875 i 1877 s'havia construït la rambla de Santa Eulàlia, que avui es diu Fabra i Puig.

L'Institut Mental va ser el primer establiment dedicat als malalts mentals, depenent de l'Hospital de la Santa Creu i dirigit pel seu impulsor, el doctor Emili Pi i Molist. La inauguració de l'immens edifici, obra de l'arquitecte Josep Oriol i Bernadet, fou en 1889, el mateix que la granja de Sant Genís que li fornia part dels subministres. Un edifici immens, amb 600 m de llarg per uns 250 d'ample, envoltat d'una propietat de més de 100 hectàrees, des de l'acabament del passeig Pi i Molist fins al cim del Collserola.

Actualment es conserva la part central del magnífic edifici, convertit en la seu del districte de Nou Barris, la biblioteca i un centre d'assistència primària. Algunes fàbriques s'havien instal·lat on ja hi havia un petit barri amb el nom de Porta, els habitants del qual, cinc anys més tard creaven la Societat Obrera L'Estrella. En els anys vint s'anaren construint en alguns camps parcel·lats casetes amb hortet, bé per promoció d'alguns propietaris, bé per iniciativa d'algunes cooperatives. L'Ajuntament, preocupat per tantes iniciatives que no tenien present el futur de les comunicacions, va traçar des del 1929, dos carrers que havien de tenir 40 i 60 metres d'amplada, carrers que no van ser respectats pels propietaris que ja havien construït edificis ben curiosos, com la casa dels rat-penat que, de tota manera, va haver de ser enderrocada al traçar la Via Júlia.

Va haver-hi les típiques entitats que en l'entramat social català impliquen l'existència d'una vida co-

l·lectiva: El Casino Eularienc, l'Ateneu Familiar, i el Cor L'Ideal d'en Clavé. D'aquesta època són els primers equips de futbol, el Montañesa i el Roquetes

D'altra part les dificultats per a l'urbanització ja havien començat i en 1925 s'havia constituït la "Defensa de los Intereses de la Propiedad Urbana de las Afueras de San Andrés".

Un dels drames més forts dels nuclis creats era la seva incomunicació enmig del que encara eren camps: Les promeses dels anys 30 no s'havien fet realitat i els habitants més inquiets continuaven insistint. Per fi van aconseguir el que demanaven i així va ser com el 1953 arribava el primer autobús, de l'empresa Transportes Aragall y Cia., al cor dels barris.

Aquesta unió dels barris potser hauria nascut més tard, però l'amenaça que per al seu futur suposava el Pla Parcial Torre Baró-Vallbona-Trinitat, precipità la necessitat d'unir-se i crear una associació de veïns que, d'acord al número de barris afectats, es digué Nou Barris. Aquest Pla Parcial assolava els Nou Barris com un Àtila modern. Anaven a terra més de quatre mil habitatges i el pitjor era la filosofia del Pla, basada en donar prioritat a les grans vies de circulació i crear un sòl urbà lliure per tal que les immobiliàries disposessin de nous indrets on bastir pisos. Al Pla Parcial, "*Li plogueren 3 000 impugnacions individuals, 1200 de l'Associació de Veïns, 600 de les associacions dels caps de família i impugnacions diverses dels col·legis professionals, però s'aprovà en un dels primers plens de Masó, després que Porcioles el deixés sobre la taula en el seu darrer ple, quan funcionaris grimpant per les cadires per ocupar els bancs de la primera fila a la reduïda llotja del saló on se celebraven els plens, minuts abans que s'obrissin les portes al públic, impediren que hi entrés bona part de la gent que esperava a fora. Una manifestació de veïns de Nou Barris per les escales de l'Ajuntament, fou la cloenda significativa de 17 anys de Porcioles i el porciolisme sobre la ciutat*".

A partir dels anys 70 l'Ajuntament se'n va fer càrrec i va entrar en un període d'urbanització. Si l'Olimpíada va fer possible l'última transformació de Barcelona, els Nou Barris en varen ser la penúltima, quan es van obrir carrers i es van fer places i parcs.

D'aquestes transformacions la piscina de can Dragó n'és una mostra. Ocupa una part del que van ser els terrenys de la Renfe, que s'havien destinat a zona verda però que finalment van servir per cobrir alguns dèficits dels barris que els envolten: habitatges socials, una caserna de bombers, escoles y el complex polisportiu. Can Dragó (antic mas que va donar estada a una companyia de dragons de l'exèrcit borbònic durant la guerra de Successió i no té res a veure amb dracs) està situat entre la Meridiana, el passeig d'Andreu Nin i el passeig de Valldaura; ocupa 15 000 metres quadrats, la meitat dels quals són jardins. Hi ha un pavelló cobert, pistes d'atletisme, camps d'esport i una piscina-llac de formes irregulars. La piscina, que és la més gran de Barcelona, es va inaugurar el 1993 i està envoltada d'un gran prat verd que fa les funcions de platja urbana. Els barris es van decorar amb fonts, para-sols i una nova il·luminació, i també es van col·locar molts monuments.

La política de posar el que podríem dir "monuments difícils" als barris perifèrics va adornar Nou Barris amb escultures com "Homenatge a la Mediterrània" (1983) de Xavier Corberò a la plaça de Sóller, "Torre Favencia" (1986) d'Antoni Roselló a la Via Júlia i en el mateix any, "Els altres catalans" de Sergi Aguilar, la "Font mutant" d'Enric Pladevall (1988) entre d'altres. També es va instal·lar un seguit d'escultures informalistes a l'avinguda Río de Janeiro.

Aquest gust per la modernitat a Nou Barris, no sempre s'ha entès i apreciat; ha anat acompanyat d'un devessall de noms de carrers i places amb regust esquerrà: Antonio Machado i Federico Garcia Lorca a Canyelles; Karl Marx al final de la Guineueta; Joaquim Puig Pidemunt i Josep Solé Barberà, noms mítics del PSUC al Verdum; les argentines Madres de Mayo a una nova placeta de Vilapicina; el carrer d'Andreu Nin prop de la Meridiana i el d'Alexandre Galí prop de la plaça Virrei Amat.

Fins i tot quan va caldre resoldre el conflicte de saber on es posava la proscrita estàtua de Josep Viladomat, van ser Nou Barris els qui s'oferiren per aixoplugar-la i situar-la a la plaça Llucmajor, on hi convergeixen tres grans avingudes y quatre barris. És la imatge visual més potent i amb més força simbòlica del districte: el monument a Francesc Pi i Margall (un dels quatre presidents de l'efímera Primera República Espanyola, entre l'11 de juny y el 18 de juliol de 1873, que fou defensor d'una República Federal...però això ara no toca!)

El monument, situat al bell mig d'un cercle de

gespa, està format per una estructura metàl·lica amb una agulla de 30 metres d'alçada. A la base es troba un medalló sobri amb l'efígie de Pi i Margall. Una plataforma estreta sosté l'escultura de La República, representada per una dona jove i altiva, orgullosa i lliure en la seva nuesa, que amb un ram de llorer a la mà avança decidida cap al futur. Aquest conjunt monumental és obra dels arquitectes Helio Piñon i Albert Vilaplana i va ser inaugurat el 14 de juliol de 1990.

La gent n'està orgullosa dels seus barris. Els han vist créixer i transformar-se com es veu créixer un arbre. A la fi han aconseguit que s'hi trobi tot el que els hi cal i, endemés, aquell aire de benestar de la gent que treballa i va millorant, arreglant el seu pis amb la fe d'una vida millor.

A la festa major de Nou Barris no hi pot faltar res, concerts, concursos, balls, teatre, corre-focs, castellers, de tot hi trobareu. I tant!

Potser us semblarà que exagero però no hi fa res. El que vull es transmetre-us l'entusiasme que aquest barri amb la seva vitalitat, les seves conquestes i el seu jovent, ha portat a la meva vida i al meu treball. *

GARCÍA SOLER, C. (1998) Nou Barris. Ajuntament de Barcelona. Districte Nou Barris.

FABRE, J., HUERTAS, J.M. y GARCIA, M.C. (1991) Nou Barris: La penúltima Barcelona. Ajuntament de Barcelona.

PRADAS, R., DOMÍNGUEZ, T., NIETO, J., CIRERA, R., GIRALT, O., VIÑAS, V. y ÁLVAREZ, M. (2000) Nou Barris. La Nova Barcelona. 1995-1999. Pronoubarris S.A. Ajuntament de Barcelona.

PERE F. MIRET

L'autor del quadre de la nostra portada nasqué a Barcelona l'any 1932. Arribà a Mèxic a bord del Sinaia junt amb el seu pare, Enric F. Gual, i formà part de la primera generació d'alumnes de l'Instituto Luis Vives.

Arquitecte i pintor, a començaments dels anys seixanta s'inclinà cap a la literatura i no trigà gaire en gravitar també cap el cinema. En tos aquests àmbits va impondre una mirada pròpia devant d'una realitat que sentia impenetrable, i que descrivia en la seva exterioritat d'una manera al.lucinadament precisa. Luis Buñuel, en el pròleg d'un dels seus llibres, fou potser qui sabé descriure aquesta visió peculiar: "Miret fa màgia amb la pròpia realitat, sense sortir-se'n mai."

Ara, quasi tretze anys després de la seva mort a finals del 1988, va assolint cada vegada una major difusió allò que mentres vivia pertanyia a un club d'admiradors gairebé secret, i a tots els espais de la seva obra tan diversa però mai amateur comença a recuperar-se la seva important contribució.

El corb i la serp

RAMON LLUL

Un corb feia el seu niu en una roca, i tots els anys una gran serp se li menjava els fills. El corb tenia molt gran ira d'aquella serp que els seus fills li menjava, i no es gosava combatre amb la serp, perquè no era tan poderós que la pogués vèncer per força d'armes.

Aquell corb va determinar ajudar-se de la manya contra la serp, ja que la força li faltava.

Es va esdevenir un jorn que la filla del rei jugava amb les seves donzelles en un jardí i havia posat la seva diadema d'or i argent i de pedres precioses a la branca d'un arbre.

El corb va prendre aquella diadema i va volar per l'aire llargament, fins que molts homes van seguir el corb, per veure on posaria la diadema que la filla del rei molt estimava.

El corb va posar la garlanda en aquell lloc on estava la serp; i els homes, quan van venir a prendre la diadema, van veure la serp, i la van matar. *

Extret de les publicacions del Museu Tria de les Galetes, Carretera de Sils 36, Santa Coloma de Farners, La Selva.

Investigacions sobre els llibres i les dones a Catalunya als segles XIV al XVI

DOMINIQUE DE COURCELLES*

PRIMERA PART

Els historiadors de la cultura escrita han demostrat que a mitjans del segle XV s'inventà una nova manera de reproduir els texts i de fabricar els llibres, que transformà les pràctiques de lectura y la possible intel·ligibilitat dels texts, renovà les formes de conservació i de comunicació del saber, i portà a una definició de la funció autor, tal com ho mostrà Michel Foucault. Les dones participen d'aquestes mutacions majors, però no hem d'apressar-nos a identificar una lectura "femenina" o una pràctica "femenina" del llibre. Objectes i texts, com a models culturals, poden en gran mesura compartir-se. Allò que importa és observar els maneigs diferenciats, les disposicions específiques que poden distingir les comunitats de lectors. De quina realitat social és representació la pràctica del llibre per les dones en ple Renaixement a Catalunya? Quines significacions s'hi poden reconèixer? Serà que la pràctica del llibre per les dones es considera de manera diferent entre els homes i entre les dones? Quins desplaçaments, quines discontinuïtats es poden reconèixer? A partir d'estudis de casos, i de reflexions a través de certs texts literaris i certs documents d'arxiu, intentarem aclarir alguns aspectes d'aquesta problemàtica.

* Centre National de la Recherche Scientifique.

I. EL TEMA DE LA DONA EN ELS LLIBRES DE FINALS DE L'EDAT MITJA

A mitjans del segle XIV s'instaura a Catalunya un debat sobre la dona. Es considera a Boccaci (1313-1375) com una autoritat; les seves obres —el *Corbaccio*, que sovint parafrasegen els detractors del gènere femení, la compilació llatina *De mulieribus claris*, que fou dedicada en la seva època a la comtessa d'Altavilla i que constitueix un model de referència pels defensors de les dones, i finalment el *Decameró*— en són testimoni a Catalunya. Una traducció catalana del *Decameró* fou acabada al monestir de Sant Cugat del Vallès, prop de Barcelona, el 5 d'abril de 1429.[1]

El franciscà Francesc Eiximenis (1327-1409), en *Lo libre de les dones*, dedicat cap el 1396 a la comtessa de Prades, Na Sança Ximenis d'Arenós, refuta la misogínia sistemàtica del *Corbaccio*, tot sospesant els diferents arguments favorables o contraris a les dones.[2] Puix que evoca la querella de les dones, *Lo libre de les dones* té un immens èxit, i no solament entre les dones, i se'l tradueix a nombroses llengües. La reina Isabel de Castella posseeix a la seva biblioteca un *Carro de las donas* que és la seva traducció al castellà. El 1495 la primera edició ca-

[1] Joan Bocaccio, *Decameró*, versió catalana del 1429, introducció de Carles Riba, Barcelona, Ed. Barcino, 1926 ("Els Nostres Clàssics").

[2] Podem fer referència a David J. Viera i Jordi Piqué, *La dona en Francesc Eiximenis*, Barcelona, Curial, 1987.

talana es fa a Barcelona, com ho indica el colofó del llibre, "a instància del discret Johan Bernat, notari e escrivà de la cort del reverend senyor bisbe de Barcelona". El *Tractat de contemplació* o *Scala Dei* dedicat per Eiximenis a la reina Maria de Luna, primera muller del rei Martí l'Humà, que segurament l'hi va encarregar amb motiu de la seva coronació el 1396, reprèn els temes de molts capítols edificants de *Lo libre de les dones*. El franciscà es dirigeix en aquests termes a la reina:

> Noble dama, moltes vegades vostra senyoria, per a l'edificació de la vostra vida espiritual, m'ha incitat a compondre una petita obra de la qual pugui extreure llum i orientació per a millor guardar-se de tota ofensa a Déu i poder progressar en totes les virtuts i plaguer a Déu d'un bon principi. Per això, noble dama, per satisfer el vostre sant desig i augmentar la vostra devoció, he compost aquest llibre.[3]

Aquesta declaració es ben característica del concepte que l'església es feia de la relació de les dones amb els llibres. Els llibres de les dones havien de consistir essencialment en obres de devoció, destinades a evitar que la seva feblesa natural tingués temptacions. *L'Scala Dei* s'imprimí a Barcelona el 1494 "a demanda d'un devot", i més tard, el 1501 i el 1523. Els llibres escrits per a les dones també interessen els homes. Més original, el *Libre dels àngels*, del que Eiximenis afirma ésser un tractat clar i popular, renova el culte dels àngels a tot Espanya. Oscil·la entre mitologia i mística. Figura a la biblioteca de Lucrècia Bòrgia al segle XVI.

El 1388 el barceloní Bernat Metge dirigeix a la noble Isabel de Guimerà la *Història de Valter et de la pacient Griselda*, traduïda de la versió llatina que féu Petrarca de l'última novel·la del Decameró; aquest és un fet literari revelador a la vegada de l'aparició d'un públic femení per a les novel·les sentimentals i de l'evolució de la influència italiana a la literatura catalana. Declara l'autor:

> Buscant entre els llibres dels filòsofs i poetes qualque cosa que pugui plaure a les dames virtuoses, he trobat recentment una història contada per Petrarca, poeta coronat de llorers, per les obres del qual experimento un gran afecte...[4]

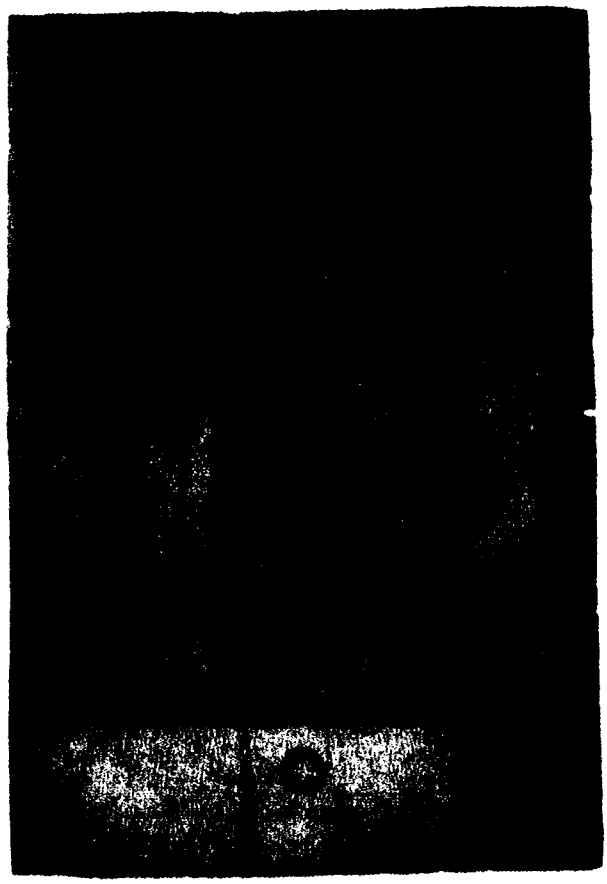

Francesc Eiximenis, *Llibre de les dones*, imprès per Joan Rosenbach a Barcelona l'any 1495.

El 1398-1399 Bernat Metge, al tercer i quart llibres del *Somni*, evoca extensament els arguments de la querella de les dones al donar avantatge als seus detractors. Però no deixa de recordar:

> Elles saben que hi ha molta felicitat a saber parlar diverses llengües, a recordar cançons e noves rimades, a conèixer els contes dels trobadors i les cartes d'Ovidi, a recitar les històries de Lancelot, de Tristany, del rei Artur i de tots els enamorats...[5]

[3] Francesc Eiximenis, *Scala Dei, devocionari de la reina Maria*, nota preliminar y nota final per Curt Wittlin, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, p. 8.

[4] *Història de Valter e Griselda*, en *Obres menors de Bernat Metge*, Barcelona, Barcino, 1927 ("Els Nostres Clàssics"), p. 17.

[5] *Lo somni*, text, notes i glossari de Josep M. de Casacuberta, introducció de Lluís Nicolau d'Olwer, Barcelona, Barcino, 1925 ("Els Nostres Clàssics"), p. 17.

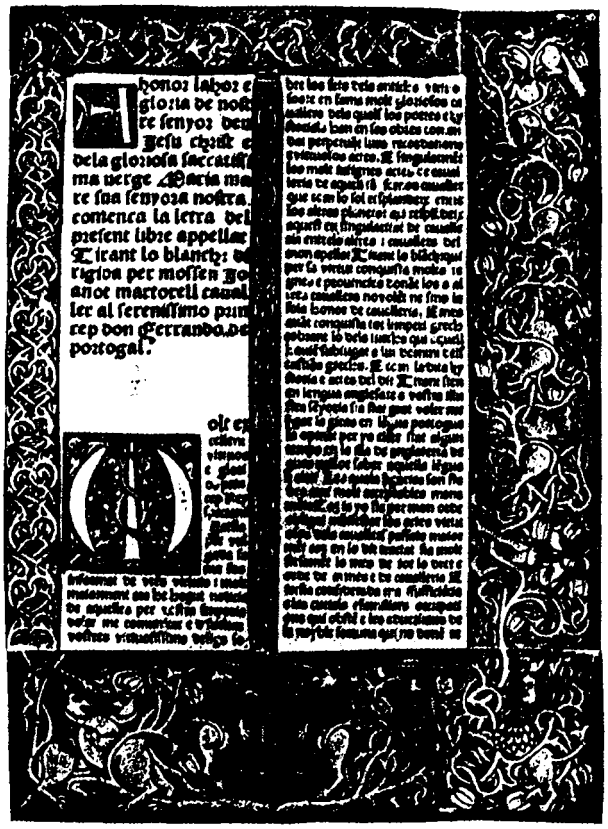

Pàgina del *Tirant lo Blanch*, València, 1490.

Quan, el 1494, Francesc Alegre dedica la seva traducció de les *Metamorfosis* d'Ovidi a Joana d'Aragó, filla dels Reis catòlics, el seu gest s'inscriu dintre d'aquesta tradició, fins i tot quan busca essencialment captar la benevolència reial. L'obra l'imprimí a Barcelona Pere Miquel.[6]

Senyalem encara, el 1487, una *Devota contemplació e meditacions de la via sacra* en vers dedicada pel presbíter Francesc Prats a la seva fillola Sor Angelina Monroia, monja a l'ermita del Puig de Pollença, "a lloc elevat i solitud desèrtica", a Mallorca.[7]

Així doncs, dos tipus de llibres semblen reservats a les dones quan la nova tècnica de la impremta arriba a Catalunya: les obres de devoció, apropiades per a fer-les pietoses i sàvies, y les edificants històries d'amor extretes d'obres de filòsofs i poetes. El mirall que proporcionen a les dones els llibres que se'ls hi ofereixen per dedicació, reflecteix bé el poder dels llibres. Gràcies als llibres, les dones són capaces de triomfar en la querella que se'ls hi fa.

II. PRIMERS CERCLES LITERARIS FEMENINS

Al segle XV, a Barcelona i a València, moltes dones juguen un paper literari important. Els primers cercles literaris són constituïts a Catalunya al voltant de les dones. Reuneixen col·leccions, encarreguen llibres impresos, n'accepten d'obsequi.

A Barcelona, Beatriu de Pinós i Ballester, dama de les baronies de Milany i Vallfogona, nada el 1415 i morta després del 1484, es dedica a reunir una col·lecció de manuscrits lul·lians i a difondre el pensament i les obres de Ramon Llull. És la muller de Francesc Galceran de Pinós i de Fenollet, autor d'una traducció avui perduda de les *Metamorfosis* d'Ovidi, traductor que morí el 1475. Jaume Navarro, sacerdot mallorquí, en una carta datada el 16 de juny de 1478 i dirigida a Fra Mario de' Pazzi, ermità florentí que viatjà a Mallorca i convencé Beatriu de Pinós d'ajudar-lo a fundar a Mallorca un centre d'estudis lul·lians, escriu que ha tramès a Beatriu "els dos llibres que la Vostra Reverència m'havia demanat de donar-li" i que ella demana a Fra Mario "d'enviar-li el retrat del mestre Ramon, que diu que l'ha buscat entre les pàgines dels llibres i que no l'ha trobat".[8] El 22 de mars de 1480, la barcelonina Joana Carbonell, mare de l'arxivista reial, l'historiador i humanista Pere Miquel Carbonell (1434-1517), fa referència a les seves lectures en una carta adreçada a Beatriu de Pinós: "Sant Bernat va dir bé... Convé igualment subratllar el que un religiós digué a un dels sants Pares... La perfecció de l'home o de la dona és la humilitat... Així mateix recordo haver-ho llegit al llibre de les *Vides dels sants Pares...*"[9] Beatriu resideix aleshores a Mallorca, on s'esforça a viure segons els principis de Ramon Llull.

A València, cap a l'any 1450, al voltant d'Isabel Suaris, de la qual se sap ben poca cosa, es constituí un cercle literari on es parla i s'escriu en català i en

[6] Marià Aguiló i Fuster, *Catálogo de obras impresas en lengua catalana desde 1474 hasta 1860* (1a. ed. Madrid, 1923), Barcelona, Curial, 1977, no. 2771.

[7] *Ibid.*, no. 1096.

[8] Edició de Max Cahner, *Epistolari del Renaixement*, València, Ed. Clàssics Albatros, t. I, p. 100.

[9] *Ibid.*, t. I, p. 113.

castellà.[10] Hi ha una munió de poemes dedicats a Isabel Suaris. Ací, la dona que accepta rebre l'opuscle o el llibre imprès sanciona veritablement l'autor. Simon Pastor, a la seva *Altra obra feta per en Simon Pastor en lahor de na Ysabel Suaris* (Bibliothèque National de France, ms. esp. 225), lloa la seva bellesa i les seves virtuts i li diu que és "curulla d'intel·ligència, de seny i de bon saber". Declara que si Paris l'hagués trobat, Menelau no hauria perdut Helena, Aquil.les no hauria mort per amor de Polixena, etcètera. Salomó, si hagués conegut els seus mèrits, hauria volgut "rendir visita a la damisel·la Suaris".[11] Un poeta castellà que roman anònim escriu en honor seu una *Obra fetxa por un gentilhombre del adelantado de Murcia por na Suariç* (Nova York, Hispanic Society of America, Cançoner Vindel), que comença així: "Oh, qué vivaz belleza!" Isabel Suaris correspon també amb mossèn Bernat Fenollar: *Debat epistolar entre Bernat Fenollar i Ysabel Suaris* (València, Biblioteca de la Universitat, ms. 210) i aquest últim la lloa en una quarteta.

Entre 1455 i 1478, Jaume Roig, metge establert a València, pròxim al rei Alfons el Magnànim, escriu l'*Spill de les dones*, en el qual expressa una molt viva i freqüentment grollera misogínia; una sola dona troba gràcia als seus ulls, la seva pròpia difunta esposa, Isabel Pellicer. A la mateixa època, abans de 1458, el poeta català Pere Torroella escriu en castellà el seu cèlebre i polèmic *Maldezir de mujeres*.

Possiblement és en resposta a l'obra de Jaume Roig que sor Isabel de Villena (1430-1490), abadessa de les clarisses del convent de la Trinitat de València, anomenada per la seva ciència i el seu talent d'escriptor i per les seves virtuts, compon una *Vita Christi*, en la qual no s'està de representar els homes i sobretot les dones que acompanyaren a Crist sobre la terra i que després van gaudir de la glòria celeste. Destaca el paper primordial de les dones en la redempció del gènere humà i en la vida de Jesucrist.

Gravat que representa a Jaume I en consell, dels *Usatges de Barcelona*, Barcelona, 1495.

L'abadessa escriví "en *romanç*, per a que els simples i els ignorants puguin saber i contemplar la vida i la mort del nostre redemptor i senyor Jesús". El llibre no és una obra de devoció ni de mística, sinó de sòlida doctrina, successivament exposada pels diferents personatges del llibre, homes o dones, com unes altres tantes homilies.[12]

Una nota final del llibre ens recorda de manera molt significativa que sor Isabel de Villena nasqué el 1430, que esdevingué clarissa el 1445, fou elegi-

[10] Vegi's Antoni Ferrando Francès, "Un precedent del bilingüisme literari valencià: la tertúlia d'Isabel Suaris a la València quatrecentista", a *Boletín de la Real Academia de Buenas Lertras de Barcelona*, t. 39, 1979-1982, pp. 105-131. L'autor destaca que els valencians es resisteixen millor que els catalans a la introducció del castellà. El cercle bilingüe constituït al voltant d'Isabel Suaris n'és una excepció.

[11] J. Massó Torrents, "Poetesses i dames intel·lectuals", a *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, Barcelona, 1936, t. I, p. 415.

[12] Les edicions de la *Vita Christi* són nombroses. Citaré: 1] la primera edició: *Vita Christi de la reverent abadessa de la Trinitat*, València, Lope de Roqua, 1497, que ha estat reproduïda en un excel·lent facsímil (València, 1980); 2] l'edició moderna completa de Ramon Miquel i Planas, *Llibre anomenat Vita Christi*, Barcelona, 1916, 3 vols. ("Biblioteca Catalana"); 3] l'edició recent, que dóna una àmplia selecció del text, d'Albert Hauf i Valls, Barcelona, Ed. 62, 1995 ("Les millors obres de la literatura catalana").

da abadessa el 1463 i morí el 1490. Filla natural de l'escriptor castellà Enric de Villena, mort el 1434, pertangué als llinatges dels reis de Castella, dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó, i fou criada a la cort de la molt pietosa reina Maria de Castella, esposa d'Alfons el Magnànim. Per raó del seu noble origen i de les seves excepcionals qualitats morals i intel·lectuals, sor Isabel és admirada sense reserves pels valencians humanistes i lletrats, així com per les autoritats eclesiàstiques i civils de la ciutat. Miquel Péreç, dedicant-li la seva versió catalana de la *Imitació de Jesucrist*, impresa per primera vegada a Barcelona l'any 1482, declara que és "de llinatge reial". Bernat Fenollar, "capellà i mestre de capella" del rei Ferran d'Aragó, i el poeta Pere Martines, a *Lo Passi en cobles* que s'imprimí a València el 1493 i que dediquen ells també a la cèlebre abadessa, li escriuen amb admiració i respecte que descendeix "d'aquesta tan alta, / tan forta i gran soca / de l'arbre reial dels reis d'Aragó". El bisbe de València, el famós frare agustí i humanista Jaume Péreç, admirat per Luter, li dedica les seves obres llatines i no deixa de lloar la seva curiositat intel·lectual i la seva brillant formació teològica, i recorda que ella l'ha aconsellat freqüentment en el transcurs del seu treball; al pròleg del seu comentari llatí del *Magnificat* declara que ha escrit la seva obra a petició de l'abadessa i que també ha compost per a ella comentaris dels Psalms, dels himnes de les festes i de varis texts de sant Ambrosi i de sant Agustí, cosa que demostra que Isabel de Villena s'interessava particularment per l'exegesi i pel comentari escriptural. El canonge i vicari general de València, Jaume Eixarch, que tenia per ella la més gran admiració, llega tots els seus béns i la seva important biblioteca al convent de les clarisses.[13] El rei Ferran d'Aragó li confià una de les seves filles naturals, i exerceix una gran influència sobre les autoritats, tant eclesiàstiques com laiques de la vila.

L'abadessa que succeí a Isabel de Villena, sor Aldonça de Montsoriu, comprenent els avantatges que la impremta oferia a la difusió de la *Vita Christi* i desitjosa de complaure a la reina Isabel de Castella, que expressà al batlle de València el desig de llegir el llibre, immediatament encarrega la seva impressió a l'impressor Lope de la Roca, el 1497. És probable que el llibre, que es composava de 299 folis, fos compost i imprès en cinc mesos, ja que la dedicatòria de sor Aldonça de Montsoriu té la data de 29 de març de 1497 i el colofó de l'impressor indica que fou acabada la impressió el 22 d'agost del mateix any. El llibre es reimprimí el 1513 a València i el 1527 a Barcelona. Amb la *Vita Christi* d'Isabel de Villena, dedicada a la reina de Castella, la representació de la dependència de l'autor, sotmès a la persona reial que accepta acollir l'obra, cedeix el lloc —i sens dubte és la primera vegada a la història de la literatura catalana— a una afirmació vigorosa de la identitat pròpia de l'escriptor, que en aquest cas és una dona. L'abadessa Aldonça de Montsoriu contribueix així a l'afirmació, gràcies a l'evolució de la impremta, d'una consciència d'autor utilitzant la llengua vernacla catalana, afirmació paradoxal puix que l'autor, sor Isabel de Villena, ja és morta.

Isabel de Villena reuneix al seu voltant dones, religioses o laiques, que pertanyen a la noblesa local o són parentes de personatges cèlebres. La noble Beatriu de Centelles obté de Pius II, el 1460, poder entrar a la clausura de la Trinitat i passar-hi la nit a la cel·la ocupada per la seva filla, sor Maria de Centelles, i les dues criades d'aquesta. Sor Aldonceta Corella és la filla del cavaller teòleg i poeta Joan Roís de Corella. Sor Isabel de Monpalau és germana de Beatriu, la famosa "Na Monpalaua d'Escrivà", casada amb Joan Ram Escrivà, a la que Miquel Péreç dedica la *Vida de la sacratíssima Verge Maria*, i de Violant de Monpalau, esposa de Lluís de Castellví, "la molt magnífica dama Na Monpalaua de Castellví" a qui Joan Roís de Corella dedica la *Vida de la gloriosa santa Anna*. Sor Violant Roig és la filla de Jaume Roig, l'autor escandalós de l'*Spill de les dones*. El convent de clarisses constitueix doncs un veritable cercle literari i un centre de lectura femenina. Però els homes també hi son presents. La *Vita Christi* d'Isabel de Villena, originalment destinada a les religioses i a les dones, sens dubte es difongué fora del convent, i molt abans d'ésser acabada i impresa. És molt probable que les obres més cèlebres del temps eren llegides per les religioses, i no solament les obres de caràcter religiós, sinó igualment l'*Spill* de Jaume Roig o inclús el *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell.

[13] Vegi's Albert Hauf i Valls, *D'Eximenis a Sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, Institut de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, pp. 309 ss.

Joan Ram Escrivà, cavaller, és mestre racional del regne de València i poeta. Quan Miquel Péreç dedica el seu llibre a "Na Monpalaua d'Escrivà", declara que vol satisfer "grans obligacions que té envers el mestre racional" però que, més que buscar "les fulles i flors del verds conreus de la poesia elegant", ha entrat "al deliciós jardí de la Sagrada Escriptura", termes que són unes altres tantes al·lusions a les activitats poètiques del marit de Beatriu de Monpalau.

Violant Monpalau de Castellví, a un testament redactat el 1495 amb motiu d'estar molt malalta,[14] deixa la meitat dels seus llibres i un crucifix a la seva germana Damiata, monja del monestir de "menoretes" de València, i l'altre meitat, a l'ensems que un "tauler on fou pintat nostre senyor Déu i redemptor portant la creu a les espatlles" i "l'estàtua de santa Anna", a la seva germana Isabel, monja del monestir de la Trinitat de València.

A la mateixa època podem trobar altres proves de l'interès que les dones saben donar a la nova tècnica de la impremta. Entusiasmada *per La història de Joseph fill del gran patriarcha Jacob* de Joan Roís de Corella, impresa a València a finals del segle XV, una dama valenciana, que vol guardar l'anonimat, demana a Joan Carbonell, mestre en teologia, que li escrigui una història de sant Josep. L'obra fou impresa a València el 1502 i el pròleg recorda les circumstàncies de l'escriptura:

> Noble i molt virtuosa dama, Vostra Senyoria, moguda per la història de Josep, fill molt car de la magnífica i bella Raquel i del gran patriarca Jacob, compilada i composta pel reverend mestre Joan Roís de Corella, cavaller, exemple de gran virtut i mèrit i vertader intèrpret de les paraules divines, i trobant-se així consolada tant per la història com per la delicada manera de dir, elevada en devoció, ha pensat que el segon Josep, espòs de Nostra Senyora, no era menys digne d'haver la seva santa i honesta vida traduïda del llatí al romanç. I com Vostra Senyoria m'ha oït el dia de la llur festa a mi, el vostre indigne servidor, predicar les seves lloances, no ha deixat de pregar-me de ferla. Que l'esforç d'una obra tan santa li plagui, si contribueix a satisfer per l'augment de la devoció el sant desig de persones ignorants...[15]

La dona, comanditària de l'obra, esdevé actora de la història de l'evolució de la devoció a sant Josep en llengua catalana i a Catalunya. L'elecció del sant és evidentment significativa, en la mida que es tracta de recalcar, per l'afirmació de les seves virtuts, que la concepció de Crist és d'origen diví, preservat de tota filiació masculina.

Així, hi ha a Catalunya dones que llegeixen, encarreguen, i lleguen llibres en llengua catalana, encara que no siguin massa nombroses, seguint les recomanacions de Francesc Eiximenis, que es preocupava per impedir la seva ociositat i de desenvolupar llur pietat i coneixements.

El cavaller Jaume Gaçull, que més o menys és de l'edat de Bernat Fenollar, en el seu cèlebre *Somni de Johan Johan*[16] escrit cap el 1496, dóna la representació realista d'una conversa de dones a la València de fi del segle XV. Una de les dones, poc instruïda, demana a una altra que sap llegir: "Digueu-me, ma dama, vós que sou gran garlaire i gran lectora, que citeu tan bé els Psalms com el *Tirant*, [...] digueu-nos quin és el nom del déu d'Amor?" Una altra requereix: "Que ens ho digui, ella que de messire mossèn Corella llegeix tots els dies les seves poesies." I la dona poc instruïda continua: "Doncs es diu Guido..." La instruïda l'estronca: "De cap manera, ruca, és Cupidó!" I la ignorant declara llavors: "Ai las!, a fe meva, saber de llegir és un gran bé, encar que sigui per això; em trobo tan ignorant de tot, [...] però vull aprendre..." A aquesta reunió de dones, doncs, l'una llegeix l'Antic Testament i aprecia la novel·la de *Tirant lo Blanc* i la poesia de Joan Roís de Corella, i la que no sap llegir té el més viu desig d'aprendre. Així les dones, a l'entrada del segle XVI, es declaren disposades a participar en l'ample moviment de difusió i de captar llibres impresos i saber. Els exemples citats mostren bé que les pròpies dones a la seva pràctica de la lectura mantenen interessos molt diversos. Els texts els llegeixen de manera diferent les dones, i no mantenen totes una mateixa relació amb la matèria escrita. *

[14] Arxiu de Protocols de València: Pere Andreu, 835.

[15] Citat per M. Aguiló i Fuster, *Catálogo...*, no. 1082.

[16] Ed. de R. Miquel i Planas, a *Cançoner satírich valencià*, pp. 89-184: versos 789-809.

La Universitat de Cervera

Projecte de conservació de l'edifici històric*

FRANCESC TORRENS GAYA[1]

En qualsevol projecte de restauració o rehabilitació d'un edifici històric o monument, cal tenir en compte tot el que l'envolta, siguin construccions rurals, restes arqueològiques, paisatge, i el centre històric de la ciutat on es troba l'edifici en qüestió. Per això direm que es tracta d'un estudi pluridisciplinar, que ens obliga a consultar el passat històric de la construcció i a conèixer en detall l'estat actual de la mateixa, en totes les seves facetes.

La que fou Universitat de Cervera es troba a la part oriental de la població que porta el mateix nom i que és la capital de la comarca de La Segarra (Lleida). Aquesta petita ciutat de 6.500 habitants s'allarga sobre un altiplà de 548 metres d'altitud que la separa de la vall del riu Ondara. La carretera Nacional II que va de Madrid a La Jonquera i que també passa per la ciutat de Lleida, travessa Cervera.

Podem considerar aquesta ciutat com un nucli en el centre de Catalunya que, quan es va fundar la Universitat, era un agrupament agrícola petit, tranquil i allunyat de les grans ciutats.

La comarca de La Segarra està situada sobre l'altiplà central de Catalunya, té una extensió de 720 quilòmetres quadrats i una població de 17 000 habitants. Al nord est limita amb la comarca del Solsonès, a l'est amb l'Anoia, al sud amb l'Urgell i al nord oest amb la comarca de La Noguera. Els límits de la comarca actual no són els mateixos que tenia en temps de la Catalunya romànica.

La formació geològica de la contrada correspon al període Oligocènic. Les roques són calcàries i margues, de colors vermell i blau pel contingut d'òxids, i de color gris per la sedimentació pantanosa en les valls dels rius. També hi ha argiles i bancs de guix.

La conca hidrogràfica està formada pels rius i les seves valls, Llobregós, Sió, Corb i Ondara, aquest vorejant la ciutat de Cervera. Tots són rius que en condicions normals porten poca aigua.

El paisatge està condicionat per les terres de secà, que són majoria a la comarca. El terreny és ondulat i suau, amb turons baixos, i s'aprofita principalment per a l'agricultura. Hi ha el costum de limitar les propietats i els desnivells amb parets de pedra que es col·loca en sec, sense calç ni ciment. En el cas dels desnivells aquestes parets formen terrasses que no deixen que l'aigua dels ruixats s'endugui la terra de cultiu.

Degut a aquestes parets i marges fets de pedres, que l'home basteix per adaptar la terra a l'activitat agrícola, el paisatge agafa un encís especial que s'afegeix al singular colorit de les cases dels poblets que hi ha escampats per les muntanyes, i que mostren la pedra nua amb el seu color peculiar. Endemés tenim la plana agrícola que envolta altres pobles i, tot plegat, marca clarament un medi físic molt propi d'aquesta comarca.

La vegetació actual, molt degradada, és principalment de pi negre i, en menor nombre, pi roig i blanc. La brossa és formada pel romaní (*Rosmarinus offi-*

* Extracte.

[1] Arquitecte tècnic.

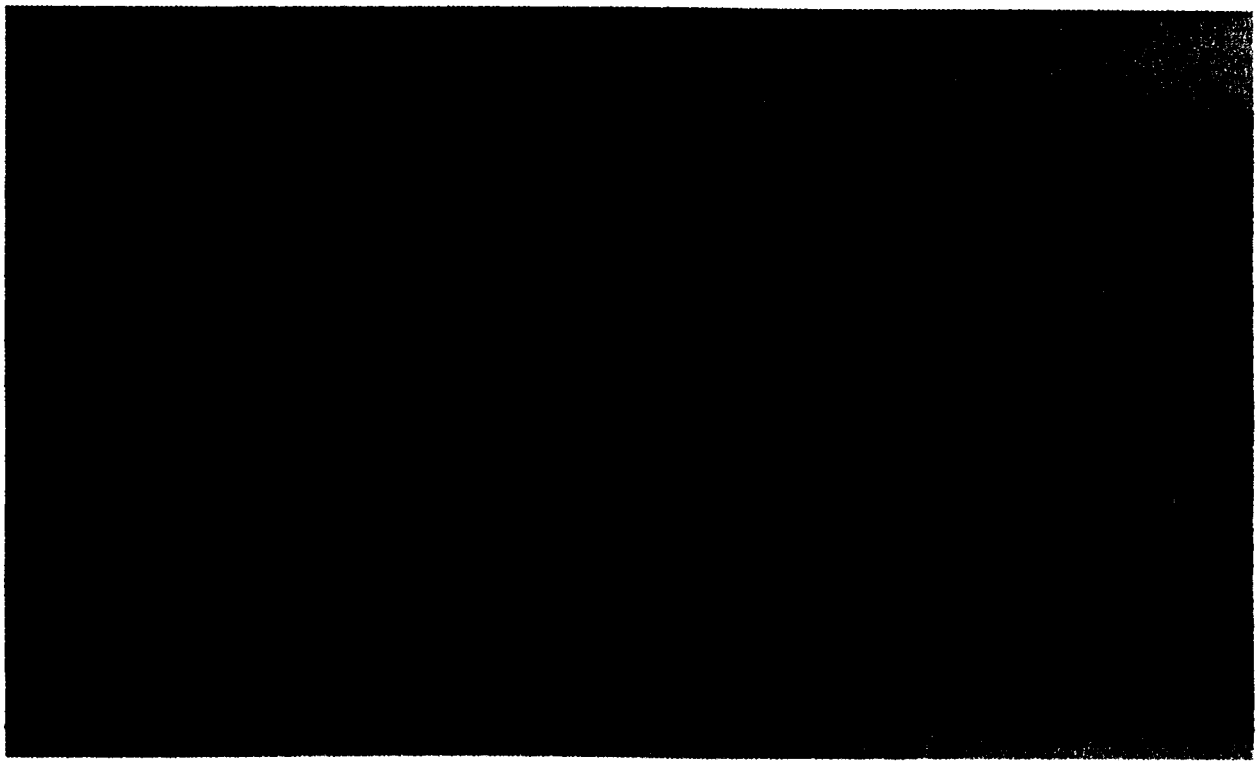

Part de la façana amb indicació de lesions o alteracions.

cinalis) i el bruc (*Erica sp.*); en els matolls hi ha garrics o coscolls, que són arbusts (*Quercus coccifera*). En alguns camps podem veure un noguer plantat al bell mig i alguna figuera arrambada als marges.

La pluja hi és escassa a la comarca de La Segarra, amb prou feines 500 mil·límetres l'any i les nevades poc importants, però sí les gelades. A l'hivern s'arriba amb facilitat a temperatures de 8 graus sota zero i a l'estiu el termòmetre puja fins a 36 graus. Quan fa bon temps hi ha una diferència de temperatura molt notable entre el dia i la nit. La tardor i l'hivern són freds, amb boira espessa els mesos de desembre i gener. L'estiu és curt i amb temperatures extremes durant el dia però les nits són fresques. A la primavera domina la frescor però els mesos d'abril i maig són més aviat freds.

La velocitat normal dels vents dominants oscil·la entre 30 i 45 quilòmetres per hora. Puix que La Segarra té poques elevacions sobre la plana, els vents no tenen qui els aturi. Els més coneguts són el "ponent" o "serè" que ve de l'oest i és fort i sec; el "llevant" o "marinada", que a l'estiu refresca l'ambient perquè és humit i es presenta al capvespre; el "Pallarès", vent del nord oest, humit i desagradable; el "sagarró" ve del nord est i és sec i molt fred; del Pirineu o de Peguera arriba algunes vegades la "tramuntana", vent fred i impetuós; i finalment la "morella" que ve de Prades i és gelat.

Les restes arqueològiques i documentals de la contrada mostren que hi va haver, pels volts de Guissona, assentaments romans i fins i tot anteriors, del període neolític. Després va venir la invasió dels àrabs, la reconquesta, i una sèrie de fets que, venint de la resta de la península, afectaven a Catalunya. Cal tenir en compte que aquesta terra està en el camí Barcelona-Lleida-Saragossa-Madrid i això, més les condicions geogràfiques i del medi ambient, ha determinat el caràcter dels seus habitants. Durant el segle X La Segarra va ésser frontera entre àrabs i cristians. Avui s'aprofiten les construccions antigues per al turisme i s'ha organitzat una "Ruta dels castells de La Segarra" i una "Ruta de la vall del Llobregós".

Cervera fou i continua sent una petita població, encara que per reial decret la van anomenar ciutat.

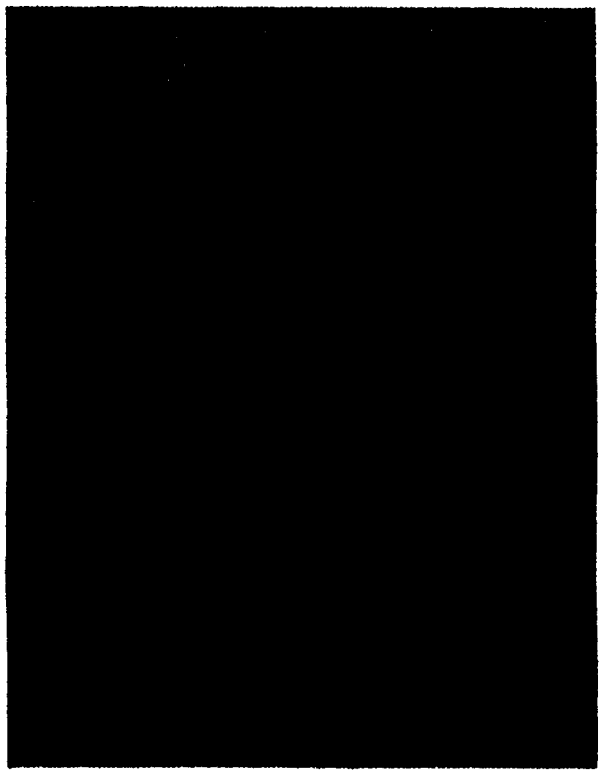

Cos central d'accés a la Universitat.

Però malgrat la seva petitesa fou rica en esdeveniments històrics —molt abans de la creació de la Universitat— i en serva construccions importants. Una de les característiques més importants de Cervera és la seva situació i evolució. Així com la majoria de les poblacions anaven creixent al voltant de les muralles del castell o al voltant de l'església (algunes semblants a una fortalesa), Cervera va créixer en sentit lineal a partir del caire del planell que domina la vall. Això va donar lloc a una gran extensió de muralles —que es conserven— i a una quantitat d'habitants que, en el cas d'un conflicte bèl·lic i un setge prolongat, no es podien alimentar perquè superaven les possibilitats agrícoles de la zona. La ciutat va enfrontar aquestes difícils situacions —especialment durant la Guerra de Successió— per mitjà de la reflexió i l'astúcia, que van permetre el diàleg i pactes, a vegades desfavorables però sempre millors que una guerra, guanyada o perduda. Aquesta manera de procedir no era més que l'aplicació de la política que convenia a les famílies més destacades, els membres de les quals es distribuïen entre els centres de poder de la comarca —real o ideològic— per tal de suavitzar els efectes contraris que es podien presentar en una situació política inestable. Era l'esperit de supervivència fortament arrelat a la terra, conservador i catòlic, que s'estilitza quan apareixen períodes de conflicte. Els líders del món rural consideraven perjudicials —en la majoria dels casos— les decisions polítiques que prenia la ciutat de Barcelona.

La idea de Felip cinquè de centralitzar les set Universitats que hi havia en el Principat de Catalunya, especialment la de Barcelona que llavors es deia "Estudi General", no va tenir res a veure amb la ciutat de Cervera. Felip cinquè va topar de seguida amb el problema estudiantil de Barcelona, i les seves disposicions per controlar-lo no només no s'aplicaren sinó que crearen una forta resistència entre els estudiants i, com a conseqüència, un gran disgust reial.

Al finalitzar la Guerra de Successió del 1714 i amb la implantació del Decret de Nova Planta del 1716 —pel qual es van abolir totes les Lleis i els Furs de Catalunya— el rei va aprofitar per posar en marxa la reforma universitària i crear la Universitat de Cervera. Ja el 16 d'octubre de 1714, vora cinc setmanes després de la caiguda de Barcelona, el Capi-

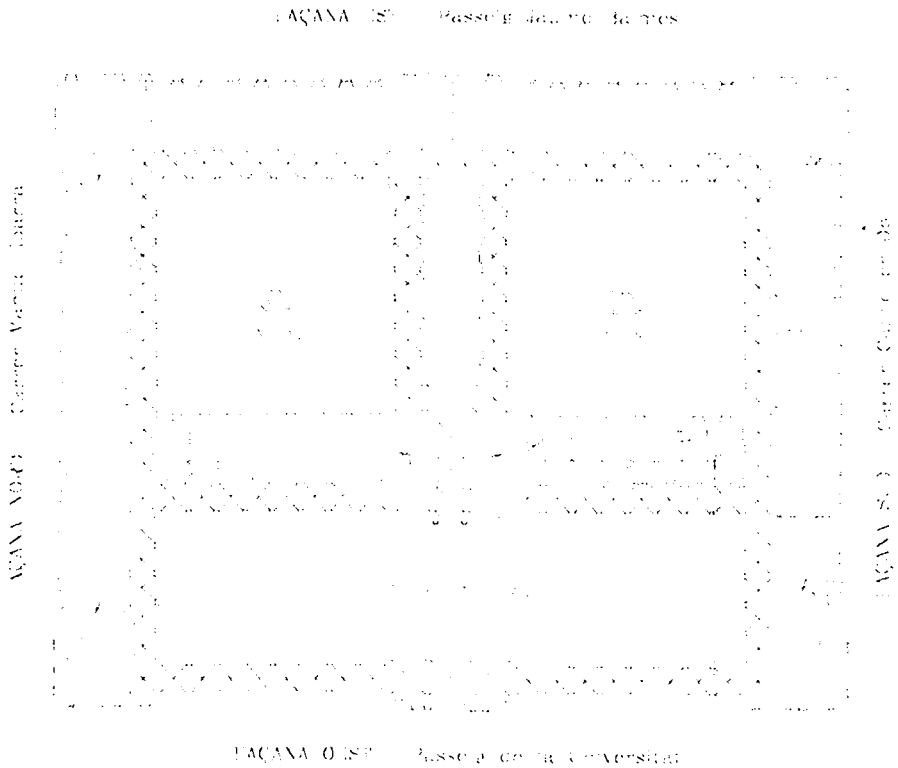

Planta de la Universitat de Cervera.

tà General Octavi de T'Serclaes de Tilly va emetre el Decret d'Instal·lació dels Estudis Universitaris de Cervera. L'any 1717 va sortir el Reial Decret de Creació i el 1726 els primers Estatuts. No va ésser fins el 1740 quan, sense esperar que s'acabés la construcció de la nova Universitat, s'hi van començar a donar classes. Fins aquell moment i des del gener de 1715, les classes les havien impartit provisionalment al convent de Sant Francesc de Paula. El 1762 es va fer la inauguració oficial de la Universitat de Cervera, malgrat que hi faltaven encara alguns serveis. I tres anys després, el 1765, va perdre el monopoli dels estudis superiors de medicina que van ser traslladats al "Real Colegio de Cirugía de Barcelona". L'any 1808 els alumnes van tancar la universitat amb motiu de la guerra amb França i fins el 1814, sis anys després, no es van reiniciar les classes però, tanmateix, amb pocs mestres i pocs alumnes. El 1820 hi va haver un aixecament liberal que va tornar a tancar la universitat però, aquesta vegada, la van cremar parcialment. El 1823 es va reprendre l'activitat docent i finalment, l'any 1842, es va tancar definitivament la Universitat de Cervera i es van traslladar tots els seus fons a la de Barcelona. Des d'aquell moment, i per manca de vigilància, hi va haver una gran espoliació dels béns mobiliaris de l'edifici que, endemés, va ser ocupat i maltractat. La planta baixa es va convertir en fàbrica de teixits de seda i a dalt hi van posar una escola primària.

Van anar passant els anys i en aquell gran edifici hi ha hagut de tot: El 1846 un col·legi de batxillerat; el 1868 una caserna de l'exèrcit; després s'hi van afegir una presó i una caserna de la guàrdia civil; quan aquests se'n van anar, s'hi van ficar una administració de rendes, el correu, el telègraf, i tot de locals comercials que hi tenien dipòsits de sal de Cardona, de tabacs, blat, vi, llenya i palla. I encara hi va cabre un teatre i una sala de ball. Del 1887 al 1922 tot l'edifici va ésser cedit a la Congregació de Missioners del Cor de Maria que el van fer servir de noviciat. Arribem al 1936 i la guerra civil, que va motivar l'expulsió dels Pares Claretans d'aquell edifici i, fins el 1961, altra vegada una gran varietat d'ocupants: Habitatge per a refugiats de guerra, hospital militar, camp de concentració, caserna, camp d'internament de soldats alemanys, teatre de l'Acció Ca-

tòlica, magatzem del "Servicio Nacional del Trigo", etcètera. El 1963 tot allò va anar fora i l'edifici va poder tornar a l'activitat docent amb l'Institut Tècnic d'Ensenyament Mitjà. El 1964 va entrar-hi també el Centre Regional de la Universitat Nacional d'Educació a Distància i el 1975 encara hi van ficar la Secció de Formació Professional.

Avui en dia el vell edifici dóna cabuda a una pila d'institucions: La Biblioteca Comarcal, l'Institut d'Ensenyament Mitjà, la Universitat Nacional d'Educació a Distància, el Centre de Recursos Pedagògics de La Segarra, l'Escola Universitària de Graduats Socials de Lleida, equip d'assessorament i orientació psicopedagògic, Arxiu Històric Comarcal de Cervera, dipòsit de llibres de la Universitat Central de Barcelona, i Dipòsit de la Corona d'Aragó. Una barreja que, tard o d'hora, obligarà a regularitzar l'ús i els espais de l'edifici.

Per a molts catalans les circumstàncies de la creació de la Universitat de Cervera fou —i continua essent— el símbol de l'absolutisme i de la pèrdua de les llibertats del Principat. La rancúnia de Felip cinquè contra els seus contrincants es va manifestar, entre altres coses, en el trasllat de les universitats del Principat a Cervera. El rei es va negar sistemàticament a reconsiderar les seves decisions sobre aquest tema i la seva actitud obstinada va originar una hostilitat popular entre els catalans contra la seva figura, hostilitat que avui continua. El nou centre universitari de Cervera va assolir certa altura intel·lectual entre els anys 1740 i 1767 però la seva vida acadèmica va patir les conseqüències de la resistència dels catalans contra la política universitària de Felip cinquè i contra el decret d'expulsió dels jesuïtes, que va desmembrar el claustre universitari.

Penso que no s'ha estudiat ni analitzat prou les causes —certes o suposades— que podien obligar a centralitzar l'ensenyament universitari, per por de perjudicar institucions que no saberen solucionar el problema quan encara hi eren a temps. Per altra banda podria quedar un mal regust si s'investiguessin els fets que portaren a la creació de la Universitat de Cervera, les penúries i dificultats durant el seu funcionament, i el tancament definitiu el 1842, amb l'abandonament de l'edifici. Sens dubte aquesta polèmica fa més interessant i valuosa la institució de la Universitat i el seu edifici, puix centra un important i decisiu moment històric, amb la pèrdua de les prerrogatives, les formes pròpies del govern del Principat i totes les desgràcies que porta la guerra, sense oblidar la difícil implantació del Decret de Nova Planta. Si no s'hagués donat la situació creada per Felip cinquè, em pregunto si la topada hauria estat amb Carles quart o amb el seu fill Ferran setè, amb tota la brutalitat i ignorància que el caracteritzaven, il·lustrat i educat en l'absolutisme i el centralisme, tal com la majoria de monarques europeus. Era un rei més nefast que Felip cinquè i s'oblida la manera com va ofegar la lluita per les llibertats, a Catalunya i a la resta de l'estat espanyol.

Si es recupera l'edifici amb un programa integral de restauració, caldrà també recuperar la seva història i deixar els mites o símbols que varen permetre silenciar interessadament errors i situacions en les que la llibertat "brillava per la seva absència". Felip cinquè va voler centralitzar l'ensenyament, ordenar-lo, legislar-lo i, segons la seva idea, donar-li suficients mitjans econòmics. D'aquesta voluntat reial es va aprofitar la ciutat de Cervera —amb la tenacitat pròpia dels pagesos de secà— per demanar que fos allà on es fes la construcció de la nova universitat. Altres ciutats de Catalunya van demanar el mateix però no ho aconseguiren. És molt possible que, encara que ens haguéssim estalviat la Guerra de Successió, de tota manera les universitats catalanes haurien estat profundament modificades, sobretot la de Barcelona que arrossegava problemes molt importants. D'altra banda, la formació, educació i el món cultural d'on venia Felip cinquè, era molt diferent al que hi havia a la nostra pàtria.

Els malaurats esdeveniments de fa pocs anys a l'antiga Iugoslàvia, on la guerra va enrunar monuments i edificis que es consideraven històrics i representatius d'un grup ètnic, i la destrucció de fa pocs mesos dels Budes Gegantins d'Afganistan, ens permeten afirmar que el Monument, que és un objecte d'identitat cultural determinada, es pot convertir endemés en un objecte d'identitat nacionalista que, si per a uns encarna les seves arrels, per als altres es presenta com una amenaça a la pròpia identitat i, per tant, hi ha prioritat per fer-lo desaparèixer.

Per això hem de ser conscients i recordar que quan una obra d'art, un edifici històric, un monument, o un espai natural, desapareixen, mai més no es podran recuperar i quelcom morirà dins la nostra cultura. *

Vocables indígenes americans

MARTÍ SOLER-VINYES

SISENA PART

ENAGOS

Fabra escriu: "del castellà *enaguas*". De fet, però, la paraula és taïna, *naguas*, per designar la mena de faldilles que portaven les índies, les quals no els arribaven més avall de mitja cama. Del taí es traslladà al castellà, originàriament en la veu *naguas*, més endavant *enaguas*. La paraula s'empra encara a Mèxic, *naguas*. Henríquez Ureña diu que la forma *nagua*, sense la *s*, és castellana i recent.

En català, masculí plural *enagos*. També tenim el diminutiu, *enaguets* (*enagüillas*, *enagüetas*, en castellà).

Labèrnia assenyala, com molts diccionaris del XIX, la veu d'origen mexicà. La coincidència de l'ús dels enagos a la península de Iucatà i a les Antilles, ja remarcada per Loven i recollida per Felipe Pichardo, pot explicar-se per tractar-se, potser, d'un costum importat d'aquella península; la paraula, però, la troben els castellans a les illes del Caribe. En el diccionari de 1839, en castellà, *enaguas*, cosa que fa pensar que la primera incorporació correcta és la de Labèrnia. La paraula sembla destinada a morir ben aviat, per manca de l'ús d'aquesta peça femenina entre la joventut. Moltes noies, de menys de vint anys, no han emprat mai el vocable. Les dones ja fetes també l'han deixat a l'oblit.

> També Becerra pensa que la paraula és singular, *nagua*, i fa procedir el mot del propi vocable *nàhuatl*, sense que marqui qualsevol relació de sentit. Sembla més aviat un cas d'homofonia.

Santamaría, per la seva banda, afirma: "Lo de *enaguas* es puro academismo. El término popular legítimo y auténtico americano es *nagua*." I al terme *nagua*: "La forma académica tal vez sea usada en España. En América, no más que por excepción."

Santisteban diu: "Es voz de origen indoamericano, *naguas* inicialmente. *Naguas* leemos en Fernández de Oviedo y en Bernal Díaz del Castillo, así como en Las Casas... Según Zayas, *enaguas* aparece por vez primera en un documento con el testamento de Diego Velázquez, otorgado en Santiago (1524)". S'hauria de confirmar, ja que, segons Coromines la primera documentació de *enaguas* és Camargo, h. 1580. Com a *naguas*, Fernández de Enciso, 1519.

I un comentari al marge de Rosenblat: "las naguas de las indias de las Antillas, la única prenda de vestir que usaban las casadas (las doncellas no usaban ninguna), se transformaron en las almidonadas enaguas de nuestras abuelas. Misterios de lo que la antropología moderna designa con el nombre de transculturación."

Però a Waman Puma trobem una paraula molt semblant que Urioste no s'atreveix a traduïr per *enaguas*. Es tracta de *anaku* 'camisón de mujeres'. La 'investidura ritual del camisón a las mujeres' era *anakaku*. N'hi ha una altra: *aqsu*, que és 'la saya de india, especie de falda tejida. Fustán o falda interior de mujer'

Una mostra de la paraula *naguas* ens la dóna aquesta estrofa d'una cançó mexicana ("El venadito"):

Me subí al palo más alto /para divisar los planes
donde rifan aguilillas, / no rifan los gavilanes
ni las naguas amarillas / aunque les pongan olanes.

I aquesta altra estrofa de "La sandía", una cançó feta de "coplas":

Me subí al cerro de Diana / a devisar para el Plan;
me encontré una chaparrita, / naguas negras con olán.

Però vet ací uns exemples de l'altre versió del mot, un de Jalisco:

Soy de Guadalajara, charrita de nombradía,
con mis enaguas de lana, mis medias de Andalucía,
traigo mi fino rebozo, que me tercio pa bailar,
me gusta cualquier buen mozo, sobre todo del lugar.

I un altre del famós "Corrido de la toma de Zacatecas":

Andaban los federales / que no hallaban ni qué hacer,
buscando enaguas prestadas / pa' vestirse de mujer.

I per acabar, un "corrido" del poeta de San Luis Potosí Miguel N. Lira, titulat "Cirilo Urbina":

Los dos vienen por el monte / calzón blanco, enagua negra—
sobre los hombros se inclinan / huacales de loza nueva.

. . . . . .

La enagua negra anochece / el camino caminando;
don Lucas de calzón blanco / lo recorre iluminado.

Finalment, per a tornar a Catalunya, cito una fórmula d'un joc infantil recollida per Francesc Maspons i Labrós el segle XIX (l'edició és de 1874):

Quan jo'm posava'ls enagus
jo'n feia ·ixís,
jo'n feia aixís.

GUAIAC

La fusta del guaiac fou importada a Espanya el 1508. La seva elaboració va resultar ser la primera droga d'Amèrica. Era remei per a la sífilis i la preparació, per a donar-la al malalt, més que complicada. Es pensà aleshores, que si d'Amèrica venia la sífilis, d'Amèrica havia d'arribar-ne el guariment. L'acceptació de la fusta del guaiac fou considerable. Tots els tractats sobre la història de la medicina li reserven molt espai, amb cites i llegendes. Ultra remei per a la sífilis, s'usava per a moltes altres malalties. Els primers cronistes (Oviedo, Las Casas) escriuen *guayacán*.

En català, *fusta santa*? Potser es va agafar el nom castellà *palosanto*, molt viu, com ho proclama la incorporació del vocable en el diccionari de Labèrnia. Jo proposaria el de *llenya santa*, encara que és molt tard per parar esment en un remei d'arrel empírica, avui oblidat del tot. Fabra escriu: "m. Arbre de l'Amèrica tropical, de la família de les zigofil.làcies (*Guaiacum officinale*), la fusta del qual és emprada en ebenisteria i conté una resina aromàtica usada com remei contra la gota, reumatisme, malalties cutànies."

Becerra escriu: "Mi parecer es que la palabra *guayacán* es de abolengo nahoa: lo denuncia esa sílaba inicial *gua*, que es característica en una gran copia de nombres de plantas en que tal origen no admite discusión (*guacamote*, *guanacastle*, *guapinol*, *guayule*, *guamúchil*, etc.); lo hace verosímil la circunstancia de que, aunque fueran las Antillas el área primitiva y centro de irradiación del vocablo *guayacán*, hay allí otros muchos de la misma innegable procedencia continental, como son *chapapote*, *guataca*, *oajaca*, *jagua*, *macagua*, *canistel*, etc.: lo da por cierto el hecho de que la voz *guayacán* (nunca *guayaco*) es muy usual en México, ya aplicada al *Guaiacum sanctum* L., que es la especie primordial, ya a otras especies del mismo género [...], ya a otros géneros de la misma familia [...], ya finalmente, a plantas de otras familias." I més endavant: "*Guayacán* viene de *kuayakana*, de *kuahuitl*, árbol, y *yakana*, guiar, ideas que hacen referencia a la circunstancia [...] de que las copas de estos árboles, cuando están florecidas, llaman la atención desde largas distancias, destacándose su color sobre el verde del bosque, de manera que pueden servir para orientarse en éste." La condició que la paraula ja s'hagi usat en escrit del 1518 no és obstacle per a Marcos E. Becerra, doncs "muchas palabras de origen continental se hallaban ya en las Antillas desde antes de la conquista de México y aun quizá antes del descubrimiento de América".

Santamaría, en canvi, diu de *guayacán*: "castellanización de *guayaco*, voz antillana". I, a la veu *palosanto*: "Nombre vulgar del guayacán (*Guayacum sanctum*, *G. coulteri*, *G. planchoni*), de madera recia y durable, llamado también *matlacahuite*, *árbol santo* y *yaganá*."

Tots els cronistes (Anglería, Fernández de Oviedo, Acosta, Las Casas) en diuen *guayacán*: Les primeres notícies dels beneficis del *guaiac* per a curar la sífilis són d'entre 1506 i 1519, quan Ulrich von Hutten donà la recepta que després reprèn Monardes

Hernández parla del *matlalxóchitl*, del que diu que "dicen que es una especie de guayaco, y que presta los mismos auxilios, y aun más eficaces", però no dóna cap indicació de l'origen de la paraula, i l'anomena *guayaco*. Per altra banda, enllista tota una sèrie d'arbres que comencen amb la partícula *qua* o *quauh*, però no hi hem trobat algun nom similar al que diu Becerra. No són pocs els idiomes indígenes que tenen paraules que comencen amb *gua*.

Segons M. Martínez guayacán és també una paraula molt productiva, ja que s'usa a Mèxic com a nom de *Acacia chaconensis*, *Guaiacum coulteri*, *G. palmeri*, *G. sanctum*, *Helieta perviflora*, *Peltostigma pteleoides*, *Porliera angustifolia*, *Rhacoma tonduzii*, *Sweetia panamensis*, *Tabebuia guayacan*, *Viscainoia geniculata* i *Eugenia axillaris* (*guayacán negro*). No menciona cap *guayaco* i, evidentment, si li fem cas a Becerra, enllista un munt de plantes que comencen amb la sílaba *gua*, des de *guacamaya* fins a *guazuma*, moltes de les quals no tenen arrel nàhuatl, sinó d'altres llengües indígenes. A aquestes s'han d'afegir les que comencen amb *hua*, des de *huacacote* fins a *huazmole*, i amb *cua*, des de *cua-aya-huachtli* fins a *cuatzictli*.

Cano Asseleih menciona *Acosmium panamense* o *Sweetia panamensis* i en recull els noms populars de *guayacán* i *samcuy*.

Rzedowski i Equihua diuen que *Guaiacum coulteri* és guayacán o palo santo.

Magaña Alejandro diu que és *Tabebuia guayacan*.

GUAIRA

Fabra escriu: "Vela triangular envergada al pal". La paraula sembla procedir del port de La Guaira (Venezuela), però la veu és indígena. Podria ser quítxua, ja que al Perú el vocable és per designar un aparell per ventar (*waira*, vent). Coromines creu que per raons geogràfiques no té res a veure la paraula quítxua amb la de *guaira*, vela. Henríquez Ureña es decanta per una veu taïna. Nosaltres vam agafar el vocable a través del castellà i és ara escaient dir que és aquesta una de les poques veus nàutiques que ens arriben pel castellà. Per tradició marinera, quan el domini del Mediterrani, els nostres termes de mar passaren al castellà. Coromines (*El que s'ha de saber de la llengua catalana*, Edit. Moll, Palma de Mallorca), exposa això: "Pel que fa a Castella [l'autor parla amb anterioritat de la influència del català a altres idiomes], no insistiré gaire en la importància catalana en coses de mar, tema tractat tantes vegades: em bastarà recordar que són catalanismes evidents mots tan cabdals com els noms genèrics de l'embarcació, *nao*, *buque*, *bajel* i que ho són *gobernalle* 'arjau', *timonel* 'timoner', *zozobrar* 'naufragar', *avante* 'proa', *velamen* 'velam', *mena* 'gruix de les cordes'. Cal assenyalar, encara, entre d'altres, *osta*, del català *osta*, *pañol* de *pallol*, *gúmena* de *gúmena*, *cenal*, probablement del català *senal*, molt viu entre els pescadors d'Arenys, i, entre els ormeigs de pesca, *palangre*, etc."

És de Fabra la primera incorporació del vocable *guaira*.

Crec que ací seria convenient veure el diccionari de l'Acadèmia de la llengua espanyola, doncs li dóna tres sentits diferents, tots relacionats d'una o altra manera amb el vent: "(Del quechua guaira, viento.) f. Hornillo de barro en que los indios del Perú funden los minerales de plata, tanto mejor cuanto mayor es el viento que hace. // 2. Mar. vela triangular que se enverga al palo solamente, o a este y a un mastelerillo guindado en él. // 3. Amér. Central. Especie de flauta de varios tubos que usan los indios." Però a "guairo" diu: "(De La Guaira, Venezuela.) m. Embarcación pequeña y con dos guairas, que se usa en América para el tráfico en las bahías y costas." Conjuminar Venezuela amb el quítxua no és tan fàcil.

Vegem què diu Urioste a Waman Puma: *wayrap sara* és "maíz del viento", *wayrachina* és "hornillos en que funden metales de plata", *wayrana* és "fragua, lit.: lugar donde produce viento; *wayra*: viento o aire". Les cites de Waman Puma són il.lustratives. Parlant de "hechiceros": "Cómo para salvarse de las manos de la justicia el ladrón o matador o el hichesero a los dichos contrarios le sopla con el dicho polbo de mays que llaman *uayrap zaran* y güeso de difuntos. Lo soplan y dizen que van soplando a la justicia y al contrario con ella", i amb referència al Potosí: "El serro grande de la mano derecha es el serro de Apo Potocchi [Potosí]. Y tiene cinco betas de metal de plata de alto y bajo, en la cauesa una crus de oro. En el serro pequeño tiene seys *uayrachinas*, unos hornillos en que funden metales de plata, en cada uno un yndio echando metales en las dichas *guayranas*."

Ara bé, el port de La Guaira s'ha considerat que es va fundar el 29 de juny de 1589, sense proves que ho confirmin, encara que se sap que ja era utilitzat per a desembarcar des del 1558. ¿Ja una paraula quítxua podia entrar a la toponímia venezolana des d'aquella època? Si hi ha una qüestió d'homofonia, ¿és possible parlar també d'una semblança tan propera de sentits?

Generalitat de Catalunya

ARA JA SOM més de 6 MILIONS

Fa més de 1000 anys que, entre tots, fem un país del qual avui ens podem sentir orgullosos. Per fer la Catalunya del futur, la de les properes generacions, necessitarem tots aquells que vulguin estimar el nostre país. Vinguin d´on vinguin. Es diguin com es diguin. I siguin com siguin. I és que, a la Catalunya de demà, necessitarem moltes mans, però, sobretot, molts cors.

HOTEL NUÑEZ URGEL
* * * *

HOTEL EURO·PARK
* * *

GRUPO NÚÑEZ i NAVARRO

HOTEL GRAN VIA
* * *

HOTEL PARAL·LEL
* *

central de reserves: urgell 232 - 34
08036 barcelona
telèfon: 322 4153
fax 419 0106

EL REBOST IBÈRIC

XARCUTERIA

Joan Güell, 165
08028 Barcelona
Tel. 490 8118

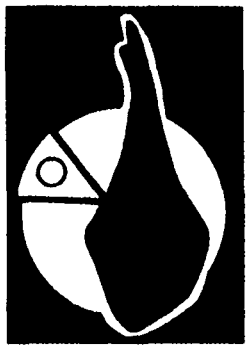

RESTAURANT

Fígols, 47-49
08028 Barcelona
Tel. 491 1893

pernils, formatges
i embotits

Les especialitats més exquisides de la cuina catalana a Mèxic

Humboldt 61, 06040 Mèxic, D. F.
Reserves: 5521.1940, 5521.1661, 5512.7629

EL BULLI

restaurant

CALA MONTJOI
AP 30 (17480) ROSES (COSTA BRAVA), GIRONA
TEL. (34) 972 150457 • FAX (34) 972 150717
http://www.elbulli.com
e-mail: bulli@grn.es

CA L'

RESTAURANT

CUINA CATALANA DE SEMPRE

Les Flors 12, 08001 Barcelona
Tel. 441 1139 / Fax 442 5271

VIAJES PALMA, S.A. DE C.V.

Ofereix els seus serveis en tot
el relacionat amb viatges,
excursions, hotels, etc.
Sempre que volgueu viatjar consulteu-nos

Regina i Joana Serra Altimira

Insurgentes Sur 598, planta baixa
Colonia del Valle
03100 México, D.F.
Tels. 523 8367 i 536 1046
Fax 669 4339

VIVES 1968

1997 Vives Molins

ANDORRA

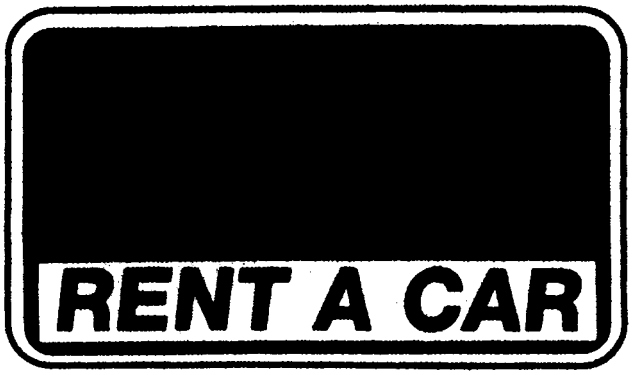

LLOGUER DE COTXES, MOTOS I MINI BUS 9

ENTREGUES A AEROPORTS, ESTACIONS DE TREN, PORT I HOTELS AMB RESERVA PRÈVIA

CONSULTI TARIFES ESPECIALS PER A SOCIS DE L'ORFEÓ CATALÀ

telèfons (93) 439 3880 *fax* (93) 410 8271

e-mail: info@vanguardrent.com *http://*vanguardrent.com

oficina central viladomat 297 08029 barcelona

*

la nostra revista circula
arreu del món

*

anuncieu-vos!
aquest espai és vostre

*

SANTI SANTAMARIA

EL RACÓ DE CAN

Carrer Sant Joan, 6 - Tel. (93) 867 28 51
Fax: 867 38 61
Sant Celoni
Barcelona

ÀNGELS SERRA

DR. RAFAEL VIDAL ANGLÈS
cirurgià dentista

horari de 10 a 1 i de 4 a 8
telèfon 5523 6018

INSURGENTES SUR 682-305
DEL VALLE
02030 MÈXIC, D. F.

La cuina i el cargol
de Lleida a Barcelona

Comte d'Urgell, 266
Tel. 321 83 51
08036 Barcelona

CADIVI carpintería y diseño VIDAL

Álvaro Obregón 97 (abans 97 bis), colònia Santa Anita

08300 Iztacalco, Distrito Federal

Telèfon i fax: 5538-4418

haute
cuisine

restaurant
orfeó català

[illegible] 45 • colonia juarez
5533 0005 • 5533 0172

Plaça Co-Princeps, 5 ESCALDES - ANDORRA
Tel. Intl. + 376 + 821486 - Fax Intl. + 376 + 860244

GRUP

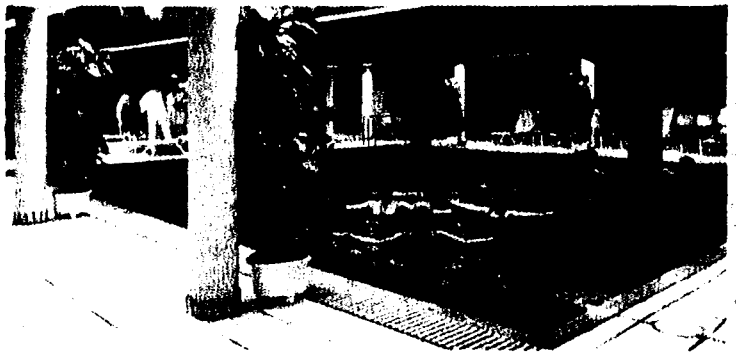

VIDA BELLESA

a ANDORRA

CENTRE TERMAL ROC BLANC. Situació privilegiada i tranquil.la en el centre comercial i origen de múltiples activitats culturals i esportives.

Elegant decoració en què predomina la llum natural i els espais oberts combinats amb plantes exuberants i una relaxant cascada d'aigua.

L'aigua natural termal de què disposa l'Hotel brolla a 67ºC. i és rica en ions, sulfat i sodi. Els seus efectes benèfics es prodiguen des de fa generacions.

Habitacions completament equipades i Suites amb jacuzzi i bany turc, contribueixen a facilitar el màxim confort.

Els seus selectes Restaurants "El Pi" i "L'Entrecôte" ofereixen en una atmosfera acollent i distingida les seves especialitats regionals i internacionals, com també menús dietètics personalitzats i equilibrats.

També estan a la seva disposició salons per a reunions i congressos. El seu majestuós hall amb ascensor panoràmic, la seva piscina termal cobertada, la seva piscina exterior climatitzada, jacuzzis, saunes, piano bar, etc., fan d'aquest Centre el lloc escaient per als seus dies de descans.

NOVETAT 96
Els grans professionals es troben a Andorra.
CIRURGIA ESTÈTICA en el CENTRE TERMAL.

LA NOSTRA BASE: L'AIGUA TERMAL AUTÈNTICA

PROGRAMES REALITZATS EN AMBDÓS CENTRES

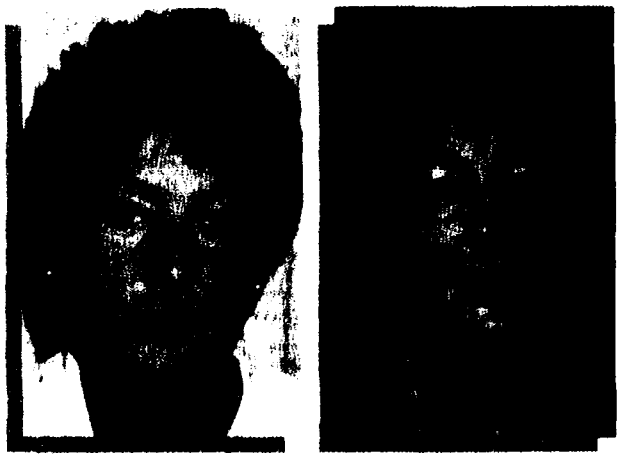

- Pausa cap de setmana
- Executiu
- Fitness
- Bellesa i relax
- Antiestrés
- Setmana d'aprimament
- Bellesa facial i corporal
- Tractament Gerovital
- Tractament Thymoteràpia
- Regeneració cel.lular bàsica
- Balneoteràpia
- Termalisme en vies respiratories
- Revitalització orgànica
- SILK-FACE. Pell nova, sense arrugues, en 11 dies.

REMODELACIÓ FACIAL I CORPORAL

- Arrugues
- Perfil dels llavis
- Maquillatge permanent
- Acné
- Liposucció
- Lipoescultura
- Aprimament Clàssic i Homeopàtic (dietes personalitzades)
- Cel.lulitis (Electrolipòlisi, Mesoteràpia)
- Flacciditat (Venes fredes i calentes)

ROC BLANC

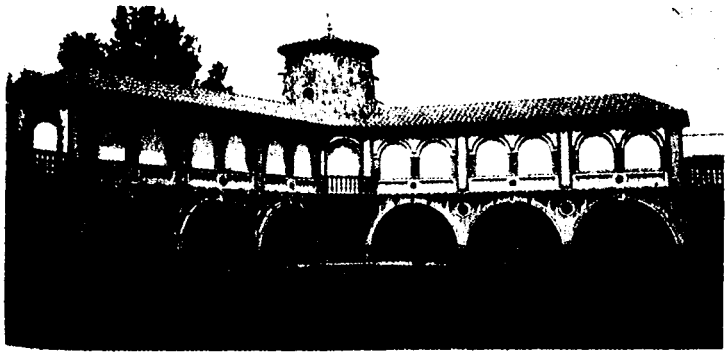

Carrer Nou, 38 - 43340 MONTBRIÓ DEL CAMP - Costa Daurada (Tarragona) ESPAÑA
Tel. (977) 82 64 13 - Fax (977) 82 62 51

INFORMACIÓ A ANDORRA
GRUP ROC BLANC
Tel. Intl. + 376 + 821486
Fax Intl. + 376 + 860244

INCLES, I SALUT

a la COSTA DAURADA

HOTEL TERMES MONTBRIÓ. Hotel Resort situat a Montbrió del Camp, a només 6 km de la platja. Gaudeix d'una climatologia agradable durant tot l'any i d'un ambient privilegiat i tranquil.

L'aigua termal de Montbrió, possiblement l'únic manantial termal no descobert pels romans, brolla a 41°C. El mateix complex disposa d'aigües de fins a 81°C. segons la font.

Les instal.lacions del centre són, entre altres: Piscina termal, jacuzzi gegant, bany turc, saunes, zona de platja relax, jacuzzis de fang o algues, gimnàs panoràmic i una gran varietat d'equips per a hidro i electroteràpia.

Aquest peculiar complex, envoltat d'un impressionant jardí de 4 ha ofereix totes les comoditats en les seves acollents Habitacions i Suites. Els seus Restaurants, "La Sequoia", amb gran varietat i qualitat gastronòmica en un ambient únic i "L'Horta Florida", el petit restaurant a la carta amb inspiració mediterrània.

Marc ideal per a la celebració de tot tipus d'esdeveniments, (Congressos, Seminaris, Banquets, etc.). Punt estratègic per realitzar diverses activitats ; Culturals: Ruta del Císter, Ruta del Vi, Delta de l'Ebre i Festivals de Música a Cambrils. Esportives: Golf, Equitació, Vela, etc. Lúdiques: Port Aventura, ambient a Salou, etc.

OBERTURA ESTIU 96

LA NOSTRA BASE: L'AIGUA TERMAL AUTÈNTICA

SERVEI MÈDIC PERMANENT 24 HORES - TRACTAMENTS PERSONALITZATS

TERÀPIES PER AL SISTEMA CIRCULATORI:

(Insuficiència venosa, pesadesa de cames, esclerosi vascular)

- Presoteràpia
- Drenatge linfàtic
- Algoteràpia
- Mesoteràpia

PASTISSERIA SUÏSSA

✸ ✸ ✸ ✸ ✸

JAUME BASSEGODA

especialitats suïsses i catalanes

PARQUE ESPAÑA 7

(entre Oaxaca i Sonora)

ESTACIONAMENT PROPI

TELÈFONS: 5211-0951, 5211-0904

PAELLA DIÀRIAMENT RESTAURANT CASA JUAN

GAUDEIXI-LA AQUÍ O PORTI-LA A CASA

¿Fa una festa, banquet o boda?

Faci fruïr als seus convidats la nostra exquisida

PAELLA

SOM ÚNICS!

COMPROVI-HO I BON PROFIT!

Preu especial als socis de l'Orfeó Català

Atenció personal de Joan i Rosa Pascual

Av. Revolución 1225

a 30 metres de Barranca del Muerto

Tel.: 593 06 74

IVORY BOARD

OPALINA

Impresso sobre Cellice 225 Gofrado R

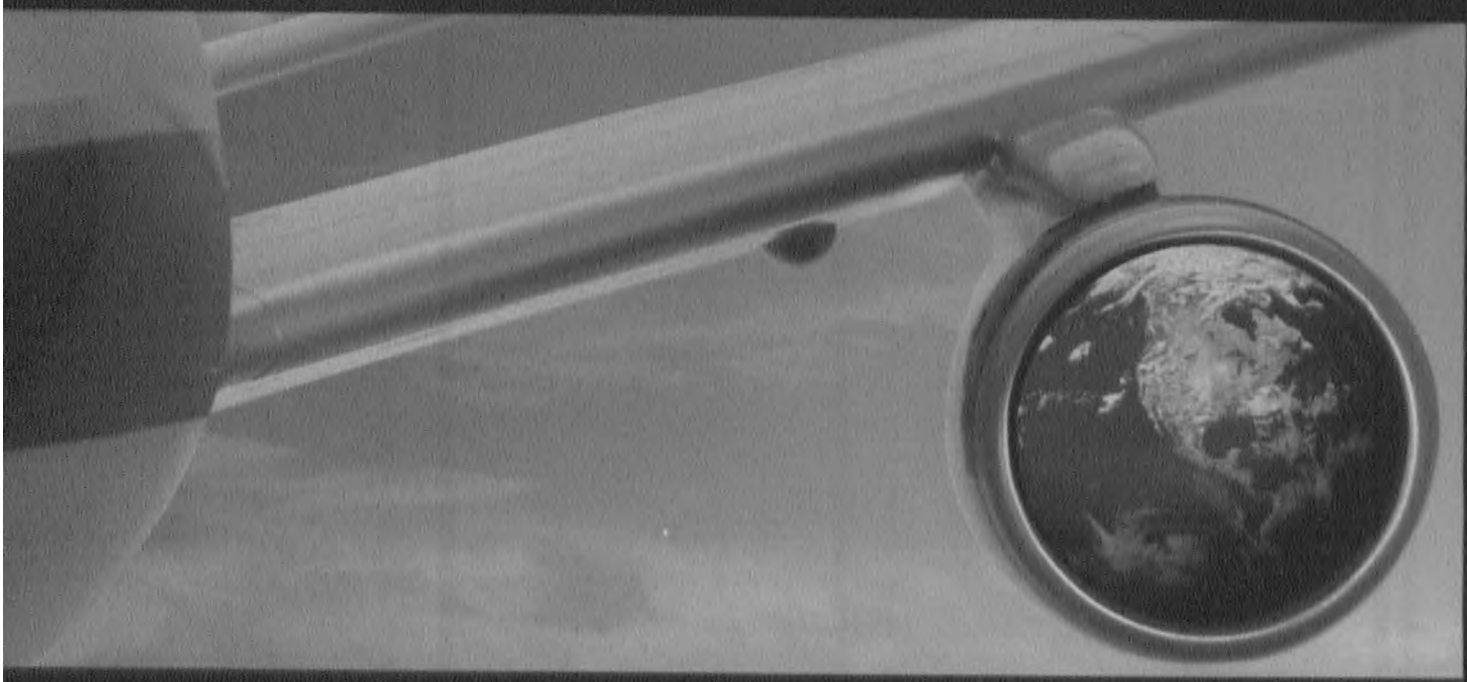

México

Europa

Estados Unidos

Sudamérica

Consulte a su Agente de Viajes o llame: Cd. México **5133•4000** del Interior **01(800)021•4000**

www.aeromexico.com